

Henkisiä aitureita – Jenny Pajunen ja Lauri Vilenius kirjailijoina ja työläisintellektuelleina

Helsinkiläisistä työläiskodeista tulleita Jenny Pajusta (1909–1979) ja Lauri Vileniusta (1900–1969) yhdisti moni asia. He olivat menettäneet varhain vanhempansa ja joutuneet lapsesta alkaen kokemaan elämän niukkuuden ja köyhyyden. Kumpikin kävi vain kansakoulun, oppikouluun ei taloudellisista syistä ollut mahdollista päästä. Pajunen ja Vilenius myös liikkuiivat sotien välisenä aikana samoissa poliittisesti radikaalien työläisten piireissä maanalaisen SKP:n jäseninä – tosin kuulumatta sen keskeisiin toimijoihin, mutta päätyen kuitenkin vankeuteen sotavuosiksi.¹ Heitä yhdisti myös kontakti vasemmistolaiseen kirjailijayhdistys Kiilaan.² He kuuluivat kumpikin Elvi Sinervon, Mauri Ryömän ja Jarno Pennasen henkilökohtaisiin ystäviin ja osallistuivat vasemmistointellektuellien toimintaan sotaa edeltävinä vuosina.

Sekä Vilenius että Pajunen kiinnostuivat jo nuorena taiteista, ja he näyttelivät Helsingissä Työväen näyttämöllä. Kirjojen lukemista he rakastivat lapsesta asti.³ Lukeminen avasi heille uusia maailmoja, ja heissä syntyi halu kirjoittaa itsekin. Lauri Vilenius alkoi 1930-luvulla julkaista runojaan ja novellejaan vasemmistolaisissa kulttuurilehdissä nimimerkillä ”Joonas Laukki”. Kirjailijan ammatista tuli kummallekin unelma, jonka Jenny toteutti sotavuosien jälkeen julkaisemalla kaksi omaelämäkerrallista romaania *Mitään unohtamatta* (1962) ja *Kaikki se voittaa* (1973). Kumpikin elätti itseään ainakin osittain toimittajantyöllä: Jenny Pajusesta tuli sodan jälkeen vakituinen toimittaja vasemmistolehtiin, Lauri Vilenius toimitti sodan jälkeen ammattiyhdistysliikkeen lehteä ja kirjoitti pakinoita ja novelleja vasemmistolehtiin. Molemmat muistelivat radio-ohjelmissa menneitä vuosiaan. Postuumina julkaistiin Vileniuksen haastatteluihin, kirjal-

lisiin muistiinpanoihin ja lehtijuttuihin perustuvia tekstejä otsikolla *Erään työmiehen päiväkirjasta* (1971), Pajunen puolestaan tallensi Espanjan sisällissodan vuosien omakohtaista historiaa teokseensa *Espanja, sinä nuoruutemme* (1976).

Oliko Jenny Pajusen ja Lauri Vileniuksen elämä lukevana ja kirjoittavana työläisenä poikkeuksellinen? Ei sikäli, että työväenliikkeen piiristä oli noussut jo edellisinä vuosikymmeninä työläiskirjailijoita ja työväenlehtien toimittajia. Työläiskirjallisuus ja työväenlehdistö – painettu ja käsinkirjoitettu – olivat vakiintuneet jo Vileniuksen ja Pajusen lapsuusvuosina ja he kasvoivat näiden vaikutuspiirissä. Mutta kun ottaa huomioon olosuhteiden vaikeutumisen 1930-luvun alusta kommunistilakien tultua voimaan sekä sanan-, kokoontumis- ja painovapauden kavennuttua merkittävästi, tulevat Vileniuksen ja Pajusen kaltaisten kirjoittajien pyrkimykset kiinnostaviksi.⁴ Vaati poikkeuksellista rohkeutta ja päämäärätietoisuutta, että pääsi kirjoituksillaan esiin lisääntyneen kontrollin oloissa. 1930-lukua leimasi-kin työväenkirjallisuuden ja kulttuurin näivettyminen: poliittinen tietokirjallisuus ja radikaali kaunokirjallisuus hävisivät saatavilta kiellettyinä kirjallisuutena, työväen kirjallisuuden kustantaminen loppui, lehtiä lakkautettiin, vasemmistolaisen työväenliikkeen työväenteatterit suljettiin ja opintokerhot kiellettiin. Toiminta kanavoitui pakosta osaksi sosialidemokraattista liikettä.⁵ Tässä vaiheessa syntyi suomalaiseen työläiskirjallisuuteen Raoul Palmgrenin sanoin ”ammattivallankumouksellinen kirjailijatyyppe”, joka välillä istui vankilassa, välillä toimi lehtimiehen ja järjestötoimitsijan työssä ja tarpeen tullen saattoi turvautua vanhaan työläisammattiinsa itsensä elättääkseen.⁶ Ammattivallankumouksellisen kirjailijan luonnehdinta sopii hyvin kuvaamaan Lauri Vileniusta.

Sotien jälkeinen tilanne, jossa Jenny Pajunen alkoi julkaista teoksiaan, oli ilmapiiriltään vapautuneempi. Vasemmistolaista ja työläisaiheista kirjallisuutta julkaistiin määrällisesti paljon. Sulut olivat kustannusmaailmassa auenneet, ja monilla oli kirjoittamisen tarve. Kirjailijajyhdistys Kiilan vasemmistoölymystöön kuuluneet kirjailijat tilittivät sotakokemuksiaan heti sodan jälkeen, ja vankilassa istuneet kommunistit – ensimmäisinä naiset – toivat esiin koke-

muksiaan 1940-luvun lopulta alkaen. Tähän puoluepoliittisten kirjailijoiden ja kirjoittajien ryhmään Palmgren sijoittaa myös Jenny Pajusen.⁷ 1960-luvulta lähtien monet kommunistit julkaisivat myös omaelämäkerrallisia ja politiikkaa käsitteitä teoksiaan, joita Raoul Palmgren nimittää muistelukirjallisuudeksi.⁸ Kiinnostavaksi Jenny Pajusen teokset tekee se, että otteeltaan ne olivat muistelevia ja historiaa tulkitsevia, vaikka hän valitsi niille romaanin muodon. Toinen kiinnostava piirre on se, että Pajunen kirjoitti tunnustuksellisen kommunistina, vaikka liikkui jo sotaa ennen puoluepolitiikkaa välttäneen, mutta luokkakantaisen Kirjailijayhdistys Kiilan piireissä.⁹ Muista 1930-luvun kommunisti- tai ammattivallankumouksellisista kirjailijoista Vilenius ja Pajunen erottautuivatkin tiiviillä yhteydellään helsinkiläisiin Tulenkantajien Seuran, Akateemisen Sosialistiseuran ja Kirjailijayhdistys Kiilan piireissä liikkuneisiin vasemmistointellektuelleihin.

Jenny Pajusta ja Lauri Vileniusta voikin luonnehtia paitsi työläiskirjailijoiksi myös työläisintellektuelleiksi. Vilenius kutsui itseään ja Pajusta ”henkiseksi aitureiksi”, esteiden ylittäjiksi. Pajunen hyväksyi luonnehdinnan ja käytti sitä myöhemmin romaaneissaan. Vankeusajanaan he pohtivat identiteettiään kirjeissään toisilleen ja ystävälleen Elvi Sinervolle. Kirjeistä käy ilmi, että he kokivat itsensä erilaisiksi kuin tuntemansa työläiset juuri kirjoihin ja kirjoittamiseen, ajatteluun ja taiteeseen suuntautuneen intohimonsa vuoksi. He tiesivät jättäneensä henkisesti lähtökohtansa, tavanomaisen työläiselämän, mutta he olivat yhtä tietoisia myös siitä, että eivät oikein kuuluneet vasemmistointelligentsiaan, vaikka sen kanssa seurustelivat ja työskentelivät. He olivat jossain määrin jääneet ryhmien väliin. Juoppa yliopistossa opiskelleisiin ja usein ylemmistä yhteiskuntaluokista tullessiin intellektuelleihin aiheutti identiteettipohdintaa.

Tässä artikkelissa analysoin ensin, miten Jenny Pajusesta ja Lauri Vileniuksesta tuli lukevia ja kirjoittavia työläisiä ja lopulta kaunokirjallisia tekstejä julkaisevia ja ammattimaisesti kirjoittavia toimittajia. Sen jälkeen puran Jenny Pajusen ja Lauri Vileniuksen työläisintellektuellin identiteettiä, erittelen sen ominaislaatua ja suhdetta vasemmistointelligentsiaan ja SKP:hen eli kahteen keskeiseen ryhmään,

joiden jäseninä he toimivat ja jotka yhdessä muodostivat heidän elämänsä keskeisen jännitekentän.

Vastauksia kysymyksiin etsin Jenny Pajusen ja Lauri Vileniuksen itsensä kirjoittamista teksteistä¹⁰: arkistomateriaalista, kirjeistä, omaelämäkerrallisista kaunokirjallisista teksteistä¹¹ ja muistelmista tavoittaakseni niistä heidän oman äänensä, heidän oman kertomuksensa siitä polveilevasta identiteettimatkasta, jolla he kulkivat kirjoja lukevista työläisistä omaa identiteettiään kirjoittamalla työstäviksi työläisintellektuelleiksi. Lähtöoletukseni on, että heillä kummallakin oli voimakas tarve kirjoittaa lähihistoriaa omasta ja puoluetoverien illeaalista kokemusmaailmasta, tehdä sitä tunnetuksi, hakea sille oikeutusta ja legitimoida kommunistista perintöä – Kirsti Salmi-Niklanderin sanoin ”murtautua kirjoittamalla oman yhteisönsä rajojen yli julkisuuteen, tulla historian objektista historian subjektiksi”.¹²

Jennyn tie kirjailijuuteen ja vasemmistointelligentsiaan

Jenny Pajunen jätti jälkeensä Kansan Arkiston kokoelmasta löytyvän suppean omaelämäkerran, joka alkaa ironisesti¹³ luonnehdinnalla yhdestä tavallisesta Virtasesta ja elämän karuista lähtökohdista:

Jenny Pajunen, o.s. yks tavallinen Virtanen, levysepän ja punakaartilaismiliisin tytär Helsingin kaupungista [--] Yks tavallinen orpo, joka menetti äitinsä kolmen vanhana ja isänsä yhdentoista vanhana, kasvoi äitipuolen hoivissa 15-vuotiaaksi ja siitä lähtien Paavo Pajusen kesyttämänä toistakymmentä vuotta. Yks tavallinen soteleski, joka lähetti miehensä Espanjan sotaan ja menetti hänet talvisodassa ja on siitä lähtien elänyt yksikseen.¹⁴

Jenny kertoo myös työurastaan, jonka hän aloitti 14-vuotiaana juoksu-tyttönä ja päätti kirjailijana. Väliin mahtuivat kokemukset 1920-luvulla kotelotehtaalaisena ja 1930-luvun alkupuolella ompelijana, kunnes hänestä vuosikymmenen puolen välin tienoilla tuli Akateemisen Sosialistiseuran ja sen lehden *Soihdun* toimistonhoitaja. Tällöin alkoi perehtyminen vasemmistolaisten kulttuurilehtien, kuten *Kirjallisuus-*

lehdien, toimitustyöhön sekä seurustelu vasemmistoälymystön kanssa. Ompelutyökin jatkui, sillä Jenny Pajunen toimi vasemmistoälymystön naisten, kuten Kaisu-Mirjami Rydbergin hoviompelijana. Sodan jälkeen hän koulututtui toimittajaksi ja työskenteli vasemmistolehdistä ja radiossa eläkevuosiinsa asti.¹⁵ Itseään ironisoiden Pajunen toteaa viimeisestä, kirjailijan vaiheestaan: ”[J]o vähän ennen vapautumistaan toimittajan rutiinistyöstä, on hän työskennellyt nk. kirjatyöläisenä, eli kirjoittanut kirjoja, mikä hänelle anteeksi annettakoon, sillä kuten sanotaan, hän ei tiedä, mitä tekee. Amen.”¹⁶

Pajunen luonnehtii edellä itseään ”kirjatyöläiseksi”, ei kirjailijaksi. Halusiko hän tuoda esille vaatimattomuutensa kirjailijana vai korostaa työläisyyttään kaikkine siihen liittyvine merkityksineen? Jälkimmäinenkin tulkinta on perusteltu, sillä Jenny Pajunen painottaa omaelämäkerrassaan voimakkaasti omaa työläisidentiteettiään. Samaan aikaan, kun hän meni työelämään, alkoi hänen poliittinen heräämisensä. Tähän puolestaan nivoutui maailmankuvan avartuminen lukemalla ja oppimalla, lopulta itse kirjoittamalla. Prosessia voi verrata veteen piirtyviin renkaisiin, jotka laajenivat koko ajan.

Nuoren Jenny Pajusen elämässä työ ja ammattiyhdistysliike nivoutuivat toisiinsa ja vetivät hänet mukaan toimintaan, jota leimasi uuden oppimisen kokemus. 18-vuotiaana hän liittyi Paperityöväen liittoon, piti elämänsä ensimmäisen ammattiyhdistyspuheen ja kasvoi ammattiyhdistysihmiseksi:

Tässä liitossa hän oppi tietämään, että ammattiyhdistysliitto ei ole pelkkää paperia, että se on lihaa ja verta, työtä ja tuskaa, raivoisaa tappelua työnantajan kanssa, sillä jokainenhan sen tietää, nämäkään eivät ole pelkkää paperia, vaan luuta ja nahkaa, sitkeätä pohjanahkaa, ja rahaa, rahaa, rahaa – ja sen tuomaa valtaa.¹⁷

Jenny Pajunen palasi ammattiyhdistystoimintaan omaelämäkerrallisessa romaanissaan *Mitään unohtamatta* (1962). Teoksen päähenkilölle, Jennyä muistuttavalle Ullalle ammattiosastosta tuli eräänlainen koulu: ”Ammattiosasto alkoi hänestä tuntua koululta, jossa opetettiin lukemaan kieltä, jota ei ollut ennen osannut, ja sen kokoukset olivat kuin matkoja uusiin paikkoihin, joissa ei ollut ennen

käynyt.” Pajunen korostaa romaanissaan ammattiosastossa syntynyttä yhteenkuuluvuuden tunnetta: ”[M]ihin heidän tiensä kulkisikaan, tätä yhteenkuuluvaisuuden tunnetta ei mikään voisi murskata.”¹⁸ Sittemmin yhteenkuuluvuus toisiin samanhenkisiin yhdistyy lukemiseen ja kirjoihin, siitä tulee Jenny Pajusen työläisintellektuellin identiteetin keskeinen vahvistaja.

Työpaikkojen vaihtuessa vaihtuivat ammattiliitotkin, seuraavaksi Jenny liittyi Vaatetustyöväenliiton ompelijain ammattiosastoon:

Ja siitäpä se siten lähti edelleen kehittämään kuin lankakerä, ollen seuraava vuorossa Yleinen Lehtimiesliitto ja Suomen Sanomalehtimiesliitto¹⁹ ja Suomen Kirjailijaliitto²⁰ ja herra tietäköön mitkä kaikki – saaden tämä kiertokulku alkunsa Suomen kommunistisesta puolueesta, jonka hän löysi vuonna 1930, astuen nöyränä ja oppimattomana noviisina sen palvelukseen.²¹

SKP:n jäsenkaavakkeen elämäkertatiedoissa Jenny Pajunen, jäsen numero 633, kertoo poliittisen vakaumuksen kypsymisestä. Siihenkin kuului uuden oppimista, aluksi puolueen jäsenten ohjauksessa. Jonkinlaisena alkuna poliittiselle heräämiselle Jenny pitää tapausta, kun hän 17-vuotiaana mitään kommunismista tietämättä joutui ensimmäiseen poliisikuulusteluunsa häneltä löytyneiden lentolehdisten vuoksi. Kuulusteluja tuli muitakin, esimerkiksi työtoverin haudalla pidetyn puheen vuoksi. Siitä seurasi lopputili työpaikasta, ja Jenny joutui työnantajien mustalle listalle vaadittuaan ylityökorvausten maksamista. Vuonna 1930 hän liittyi maanalaiseen SKP:hen, johon myös hänen puolisonsa Paavo oli liittynyt. Energinen Jenny toimi myös urheiluseura Toivossa, Vuokranmaksajain yhdistyksessä, puolueen kehotuksesta Sosialidemokraattisessa Naisyhdistyksessä ja Helsingin Sosialidemokraattisen Työväenyhdistyksen Toveriseurassa.²²

Jenny Pajunen tulkitsee omaa kasvuaan samansuuntaisesti, kuin Pirjo Kaihovaaran tutkimustulokset SKP:n piirijärjestöjen kaadereitten jäsenhakemuksiin liitetyistä elämäkerroista osoittavat. Niissä ammattiyhdistykset ja järjestötoiminta koettiin tärkeimmiksi yhteisöiksi maailmankatsomuksen omaksumisen, tiedon lisäämisen ja kommunistiksi kasvamisen kannalta; epäoikeudenmukaisuuden

kokeminen ja alistaminen työnantajan tai viranomaisten suunnalta voimistivat kertojien motivaatiota poliittiseen aktiivisuuteen.²³

Tästä elämänsä vaiheesta Jenny Pajunen on kirjoittanut muistelman- ja dokumenttiteoksessaan *Espanja, sinä nuoruutemme* (1976). Pajunen kertoo, että poliittisen aktivoitumisen aikoina hänessä voimistui myös tiedonjano. Mutta teoreettista tietoa oli vaikea saada, ideologioita kirjoja oli vähän ja niiden levittäminen maanalaisesti hankalaa. Kirjoja kuitenkin luettiin ja niistä keskusteltiin opintopiireissä.²⁴ *Mitään unohtamatta* -romaanissa kommunistiksi tuleminen ja asioiden tiedostaminen sulautuivat yhteen. Eräässä illanvietossa Ullalta kysytään, haluaako hän opiskella. Hän olisi aikoinaan halunnut oppikouluun, mutta se oli ollut mahdotonta. Hänelle sanotaan, että opiskella voi monella tavalla, itseksensäkin. ”Tieto on valtaa”, toteaa Ullaa ohjannut Jaakko ja lainaa tälle Engelsin kirjan *Perheen, yksityisomistuksen ja valtion alkuperästä*. Aluksi Ulla ja hänen miehensä Heikki lukevat kirjaa yhdessä ja keskustelevat siitä. Heikki kuvittelee, minkälaista olisi täydellisesti kehittyneessä kommunismissa, mitä olisi maailmankansalaisuus. ”Minä vain ajattelen sitä kommunistista maailmaa – kaikki kansa ihan kuin saman pöydän ääressä. Ja kaikki saisivat kaikkea niin paljon kuin tarvitsisivat [--] jokainen kykyjensä mukaan ja jokaiselle tarpeittensa mukaan, siinä on ajatusta.” Heikki löytää elämälleen uuden suunnan: ”Tästä päivästä lähtien hän tulisi tekemään työtä niiden rinnalla, joita vainottiin ja suljettiin vankiloihin. Ei hän vielä ollut mikään kommunisti. Ei hän vielä tietänyt mitään. Mutta hän tahtoi oppia tietämään ja hän oppisi.”²⁵

Romaanissa eletään Lapuan liikkeen aikaa. Jaakko selittää Ullalle, että luokkatietoisuuden oppii työpaikoilla, ei kouluissa eikä kansanopistoissa. Jaakko sanoo myös, että kommunistin pitää opettaa muille se, minkä itse tietää: ”Pitää tietää, miten valtaa käytetään. Meidän aseemme on vain tieto hampaisiin asti aseistettuja suojeluskuntalaisia ja vallanpitäjiä vastaan”. Tällöin Ulla ajattelee, että tietämättömyys on samaa kuin olla sisäisesti alasti. Kun Jaakko ehdottaa hänelle opintokerhon, solun perustamista, Ulla lupaa yrittää. Neljä naista alkaa kokoontua lukemaan Engelsin teosta *Perheen, yksityisomistuksen ja valtion alkuperästä*. Jaakko antaa kysymyksiä ja

ohjeen, että teoriaa on purettava käytännön esimerkein. Erityisesti erilaiset Engelsin kuvaamat rakkauskäsitykset²⁶ kiinnostavat naisia, mutta he perehtyvät myös taloustieteen perusteisiin. Teoreettinen kirjallisuus on kuitenkin vaikeata, ja vastaan tulee sanoja, joita Ulla ei ymmärrä.²⁷ Romaanista tulee esille vasemmistolaisen työväenliikkeen voimakas usko tiedon valtaan ja opiskelun mukanaan tuomiin mahdollisuuksiin, kuten myös kommunistisen puolueen jäsenilleen osoittama oppimisen velvoite, joka pahimmillaan oli tehdä järjestöihmisistä lähes ”oppimiskoneita”.²⁸

Jenny Pajunen kirjoittaa rakkaudestaan kirjoihin *Espanja, sinä nuoruutemme* -teoksessaan todeten, että oli ollut lapsesta asti intohimoinen lukija: ”Mitä enemmän äitipuoleni taisteli lukuhaluja vastaan, sitä enemmän luin.” Lukeminen oli äitipuolen mukaan hukkaan heitettyä aikaa köyhälle ihmiselle. ”Oli pakko lukea salaa ja kaikkea mitä käsiinsä sai.” Kun kukaan ei ohjannut lukemista, Jenny lainasi Kallion kirjastosta summamutikassa luettavaa. Liittyminen Helsingin Työväen näyttämöön muutti tilanteen kertaheitolla. Lukemisen kehät laajenivat monipuolisemmiksi, ja Jenny Pajunen kirjoittaakin, että hän saa kiittää näyttämövuosiaan ohjautumisesta hyvän kirjallisuuden pariin.²⁹

Helsingin Työväen näyttämöstä tuli tärkeä kiinnekohta sekä Jennyille että hänen puolisolleen Paavolle. He toimivat teatterissa eräänlaisina sekatyöläisinä, mutta myös näyttelivät pienempiä osia.³⁰ Työväen näyttämö oli Jenny Pajusen arvioimana aikakauden henkisesti ahtaissa oloissa lähes ainoa julkisen toiminnan henkireikä. Siellä eri ammateissa toimivat ja työttömät vasemmistolaiset (kuten Pajuset) tapasivat toisiaan. Kirjatyöntekijäin talosta, jossa näyttämö toimi, tuli eräänlainen kulttuurikeskus:

Kun näyttämö maan ainoana oppositioteatterina lisäksi otti ohjelmistoonsa yhteiskunnallisesti painavia ja ajan hermoon osuvia näytelmiä, tuli teatterista pakostakin meille, varsinkin minulle, samalla myös toisenlainen yhteiskunnallinen koulu kuin mihin ankarassa maanlaisessa puoluekoulussa olin tottunut.³¹

Jenny Pajunen kirjoittaa, kuinka he Työväen näyttämöllä saivat vasemmistoälymystöltä kuin huomaamattaan yleissivistävää tietoa,

mikä kansakoulun käyneille oli täysin tuntematonta. Näytelmien harjoitusten väliajoilla ja illanistujaisissa keskusteltiin maailmantilanteesta, taiteista ja kirjallisuudesta, filosofiasta ja marxilaisuudesta. Tapio Tapiovaara piti Jennylle kerran jopa yksityisen luennon klasisisesta kirjallisuudesta, kun huomasi, että tämä sotki asiat päässään. Vuorovaikutus työläisten ja intellektuellien välillä oli kuitenkin molemminpuolista, Pajunen korostaa. Työläiset kertoivat ajatuksiaan sivistyneistöstä tulleille ja antoivat näille uudenlaista ajattelemisen aihetta. Yhdistäväksi tekijäksi ryhmien välille rakentui sodan ja fasisminvastaisuus sekä Espanjan sisällissodan aikana kiinnostus Espanjaa ja sen tasavaltalaisia kohtaan.³²

Mitään unohtamatta -romaanissaan Pajunen esittää lukukokemuksen yhteisöllisyyden ja jakamisen loppumattomaksi ketjuksi, hieman samaan tapaan kuin millä hän kuvasi ammattiyhdistystoimintaa: ”[K]aikki mitä saa, saa toisten kautta, ja kaikki mitä toiset ovat saaneet, he ovat saaneet samaa tietä. Ajatuksista, ja kokemuksista kirjoitetaan kirjoja, ja kirjoja luetaan ja omaksutaan. Toinen ihminen puhuu toiselle ja jättää aina jotain itsestään toisen mieleen.”³³

Vuonna 1932 Jenny Pajunen kirjoitti ensimmäiset lehtijuttunsa Vuokranmaksajien yhdistyksen lehteen ja vuosina 1934–39 hän avusti Jarno Pennasen *Kirjallisuuslehteä*. Kiinnostavimpiin kirjoituksiin kuuluu Pennasen 1935 häneltä tilaama avauspuheenvuoro ”Työläiset keskustelevat Katri Valan lyriikasta”. Kirjoituksen tarkoituksena oli herättää kriittinen keskustelu Valan runoudesta, jota äärivasemmiston keskuudessa pidettiin poliittisesti liian laimeana. Jenny Pajunen ja Katri Vala asuivat tuolloin naapuruksina Marjatan vuokratasarmissa ja jakoivat elämän niukkuuden. Jennyllä oli perusteltua kommentoitavaa Valan runoista.³⁴ Pajunen avusti myös *Suomen Sosialidemokraattia* 1937–1939 toimittaen sen palstoille yli kolmekymmentä puolisonsa lähettämää rintamakirjettä Espanjan sisällissodasta. *Kirjallisuuslehti* puolestaan julkaisi Paavo Pajusen sotapäiväkirjaa Espanjasta. Tekstejä kiitettiin hyviksi, ja Jenny oli ylpeä miehestään.³⁵

Talvisota katkaisi normaalin elämänsä: monen muun kommunistin tavoin Jenny Pajunen suljettiin turvasäilöön, Paavo Pajunen

Kirjailijayhdistys Kiilan jäseniä Söderskärissä Porvoon saaristossa 1930-luvulla. Oikealla Jenny Pajunen, joka näihin aikoihin aloitteli toimittajanuraansa. Kansan Arkisto.

loikkasi Neuvostoliiton puolelle, ja kesti vuosikymmeniä ennen kuin Jenny sai selville puolisonsa kohtalon. Jatkosodan puhjettua Jenny suljettiin uudelleen vankilaan. Opiskelu ja kirjojen lukeminen sekä kirjoittaminen vankilakirjeiden muodossa jatkuivat. Muuttunut tilanne pakotti miettimään myös omaa identiteettiä.

Lauri Vileniuksen tie kommunistiagitaattoriksi ja Joonas Laukiksi

Unto Miettinen on toimittanut Lauri Vileniuksen radiohaastattelujen ja kirjallisten muistiinpanojen pohjalta tekstikokoelman *Erään*

työmiehen päiväkirjasta (1971), joka valaisee Vileniuksen epätavallisen värikästä elämää monissa ammateissa ja tehtävissä. Teos on otsikoltaan samalla tavalla ironinen kuin Jenny Pajusen maininta itsestään yhtenä tavallisena Virtasena. Vilenius ei lopultakaan ollut kuka tahansa työmies, pikemminkin poikkeus.³⁶ Muistelusten lisäksi teoksessa julkaistaan valikoima Lauri Vileniuksen ja hänen puolisonsa vankilakirjeenvaihtoa ja pakinoita, jotka kertovat omintakeisesta ajattelijasta ja hänen hyvästä kirjallisesta ilmaisukyvyystään.

Lauri Vileniuksen muistelmat alkavat lapsuusvuosista, ja sieltä alkaa myös hänen tiensä kirjojen maailmaan. Vileniuksen isä oli puuseppä, joka oli ollut Helsingin Työväenyhdistyksen perustavia jäseniä, lukenut itsensä rakennusmestariksi, mutta kuollut varhain. Uskovainen äiti oli pitänyt silitysliikettä, mutta joutunut leskeksi jäätyään elättämään itsensä ja poikansa rakennuksilla laastin kantajana. Elämä köyhtyi: Lauri ja äiti päätyivät asumaan yhä vaatimattomampiin kellarihuoneisiin. Erääseen niistä liittyvät Lauri Vileniuksen ensimmäiset muistot kirjoista ja lukemisesta. Poika oli oppinut lukemaan jo kuusivuotiaana ja vietti päivät yksin kotona, seuranaan kirjat ja viisto auringonsäde, joka heijastui kellarin ikkunasta sisään tiettyyn aikaan päivästä:

Minä osasin jo aika hyvin lukea Vladimirinkadulla, olin jo niin kiinnostunut lukemisesta, että luin siellä Seitsemän veljestä. Minulle jäi mieleen Saapasnahkatorni. Kun menin ikkunalaudalle makaamaan, kuvittelin olevani Saapasnahkatornissa ja lentäväni sen tornin kanssa. Kun pilvet meni yli sen palokujan, näytti ihan niin kuin olisi liikkunut koko talo. Minä vietin aikaani kai tunti-kaudet siinä ikkunalla ja haaveilin ihan omia aikoja, mitä milloinkin.³⁷

Jo ennen kuin koulu alkoi, Lauri luki äidilleen – joskus sanomalehtiä, enimmäkseen kuitenkin postillaa, sillä äidillä oli umpimähkään ostetut silmälasit, joilla ei lukemisesta tullut mitään. Koulun alkaminen oli suuri tapaus kummallekin, koska äiti toivoi pojastaan herraa. Niinpä hän osti tälle kirjoja etenkin maantieteen alalta. Koulun alkessaan Lauri luki jo sujuvasti ja hallitsi maantieteen muita oppilaita paremmin: ”Koulusta minulla ei ole huonoja muistoja ollenkaan.

Minä pärjäsin koulussa hyvin.” Opettaja oli hieno, aristokraattinen Anni Öberg, joka opetti hyvin, kohteli oppilaita tasapuolisesti ja vei usein pojan kotiinsa koulun jälkeen syömään. Koulun jälkeen Lauri kävi kirjastossa, jossa luki kirjaston sulkemiseen asti.³⁸

Suurimmaksi esikuvaksi ja lukemisen opastajaksi tuli Lauri Vileniuksen velipuoli, jonka Vilenius kuvaili tietoiseksi marxilaiseksi, sosialistina paljon keskitason yläpuolelle yltäväksi. Hänellä oli huoneen ja keittiön asunto, jossa oli paljon kirjoja. Velipuoli antoi Laurille herätteitä poliittiseen ajatteluun ja lukemiseen: ”Minä luin oikein ahmimalla näitä kirjoja”. Poliitiikka tuli niin luonnollisesti hänen elämäänsä, ettei hän edes huomannut sen olevan politiikkaa. Velipuoleltaan hän omaksui oman kertomansa mukaan jo 8–9-vuotiaana uskonnon- ja tsarisminvastaisen kannan. Eikä hän ollut kymmentä vuotta täyttänyt, kun amerikkalaisen Robert Ingersollin ateismia käsittelevät teokset³⁹ tekivät häneen suuren vaikutuksen.

Velipuoli kasvatti Lauri Vileniukselta marxilaisen vallankumouksellisen: ensin oli kumottava vanha, että voitiin rakentaa uutta. Velipuolesta tuli Laurin poliittinen auktoriteetti, joka opetti tälle sosialistista teoriaa ja teki siitä knoppikysymyksiä. Tosin kristillisesti uskovainen äitikin tietämättään edisti poikansa maailmankatsoimuksen muodostumista, kun vei tämän Koiton sininauhapiiriin, mistä Vilenius katsoi järjestötoimintansa alkaneen. Lasten mielestä ”sosialismi oli jotain ihanaa, sellaista että punaiset liput hulmuua ja torvisoittokunta soittaa ja ihmiset marssii kadulla lippujen kanssa ja on onnellisia. Ei meillä ollut mitään mielikuvaa siitä, että joskus jouduttaisiin taistelemaan ase kädessä.”⁴⁰

Kun Lauri Vilenius sai kansakoulun loppuun, kuoli äiti, ja 15-vuotias nuorukainen sai tulla toimeen omillaan.⁴¹ Kansalaissodan jälkeen, olojen rauhoituttua Vilenius solmi yhteyden kommunistiseen puolueeseen. Jäseneksi hän liittyi virallisesti 1930. Etsivän keskuspoliisin raporteissa Vileniuksen osoitettiin osallistuneen kommunististen satamatyöläisten juhliin 1932. Paikalla oli ollut myös Jarno Pennanen, mikä viittaa siihen, että Vilenius oli solminut kontaktin vasemmistoälymystöön jo tuolloin. Samana vuonna hän julkaisi satamatyöläisten lehdessä pakinan, mitä voi pitää hänen kirjallisen uransa

alkuna. Myös Etsivän keskuspoliisin kuulusteltavaksi hän joutui 1932 yhtäkaa ystäviensä Jenny ja Paavo Pajusen kanssa. Vileniusta syytettiin kommunistisesta toiminnasta, ja hän sai vuoden tuomion ”osallistumisesta SKP:n maan laillisen valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen väkivaltaista kumoamista sekä köyhälistödiktatuurin voimaan saattamista valtakunnassa tarkoittavaan salaiseen toimintaan”.⁴²

Vapauduttuaan Lauri Vilenius lähti puoluekomennukselle Saksaan hankkimaan tietoja fasismin vastaisesta taistelusta. Hän laati matkastaan raportin, jossa tähdensi vastarinnan organisatorista puolta.⁴³ Itse hän toimi aktiivisesti monella suunnalla. Etsivä keskuspoliisi havaitsi hänet satamatyöläisten iltamissa puhujana, mukana mielenosoituksissa, hautajaiskulkueissa, laatimassa julistuksia, levittämässä kiellettyjä punalippuja ympäri kaupunkia⁴⁴ ja keräämässä avustuksia poliittisille vangeille.⁴⁵

Etsivän keskuspoliisin merkintöjen mukaan erityisesti kansanrintamavuodesta 1935 tuli kiireinen Lauri Vileniuksen elämässä. Hän oli tiiviisti mukana sekä maanalaisen SKP:n että vasemmistoälymystön toiminnassa. Poliittiseen toimintaan limittyi myös kulttuuritoiminta ja kirjoittaminen. Sekä asiapitoisia että kaunokirjallisia tekstejä alkoi syntyä, kirjallinen kunnianhimo oli herännyt. Oman luonnehdintansa mukaan Vilenius liikkui intellektuellien keskuudessa ”jätkämiehenä” ja solmi monia pitkäaikaisia ystävyysuhteita.⁴⁶ Etsivän keskuspoliisin raporteissa hän nousi esiin puhujana, väittelijänä ja agitaattorina. Hän puhui muun muassa IKL:n järjestämässä väittelytilaisuudessa yhdessä Jarno Pennasen, Mauri Ryömän ja Paavo Pajusen kanssa. Vilenius määriteltiin ”innokkaaksi, marxilaiseksi agitaattorityypiksi”, joka näytti perehtyneeltä väittelytekniikkaan.⁴⁷

Etsivä keskuspoliisi havaitsi Vileniuksen vuodesta 1935 alkaen Akateemisen Sosialistiseuran ja sen lehden *Soihdun* tilaisuuksista, vasemmistointellektuellien järjestämästä fasismin vastaisesta kansalaiskokouksesta ja organisoimasta nimienkeruuta kuolemanrangaituksia vastaan. Poliisi luonnehti häntä ”puolue toiminnassa puuhakkaaksi, häikäilemättömäksi ja kovaksi aatteen ihmiseksi”.⁴⁸ Vileniuksen kuultiin kuljettaneen kommunistisia lehtiä ja antaneen toiselle kommunistille tehtäväksi ”hommata 10 kg painokoneen kirjaimia”

Ruotsista lehden painamiseen. Hänen kerrottiin kirjoittaneen *Puna-apuun* ja monistaneen *Punaista Viestiä* hektografilaitteella. Hänen matkalaukustaan löytyi vallankumousrunoutta, Marxia ja muuta kommunistista kirjallisuutta.⁴⁹ Samana kiireisenä vuonna 1935 Vilenius tavattiin myymässä ASS:n julkaisuja ja istumassa yleisön joukossa Nuorten kirjailijoiden esiintymistilaisuuksissa. Sekä Vileniuksen että Pajusen nähtiin usein pistäytyvän *Soihdun* ja *Kirjallisuuslehdien* toimituksissa, mistä Etsivä keskuspoliisi päätteli, että SKP:n jäsenten tehtävänä oli levittää julkaisuja kommunistilukijoiden keskuuteen.⁵⁰ Vilenius alkoi toimia myös Työväen näyttämöllä. Hänestä tuli sen kannatusyhdistyksen puheenjohtaja, missä ominaisuudessa hän puhui Neuvostoliiton teatterielämästä. Hänestä tuli myös harrastajanäyttelijä, joka esitti muun muassa näytelmässä *Salaisuus* (1936) niin uskottavasti poliittista vankia, että sai suuret suosionosoitukset roolityöstään.⁵¹

Vuonna 1936 Etsivä keskuspoliisi teki kotietsinnän Vileniuksen luona ja otti talteen kirjallisuutta, matkakirjoituskoneen sekä puheen käsikirjoituksen ”Fascismia vastaan”. Puheen alussa Vilenius viittasi Kominterniin todeten, ettei fasismi uhannut vain työläisiä vaan myös henkisen työn tekijöitä, sillä ”fasismi tahtoo alistaa tieteen ja taiteen ehdottomiksi käskyläisikseen”. Puheen loppuhuipennuksena hän vetoaa: ”Me elämme vakavaa aikaa. Työtätekevien ja sivistyneistön määrättävissä on, minkälaiseksi muodostuu kansojen lähin tulevaisuus. Suomen työtätekevien ja sivistyneistön määrättävissä on, minkälaiseksi muodostuu meidän kansamme tulevaisuus.”⁵² Puhe osoittaa, että Vilenius toimi kansanrintamaperiaatteen mukaisesti korostaessaan työväestön ja sivistyneistön yhteistyötä. Häntä ei kuitenkaan vangittu tämänkaltaisten puheiden vuoksi, sillä ne eivät täyttäneet kiihotuslain pykälää.⁵³

Kun Espanjan sisällissota syttyi, Vilenius esitti maanalaiselle SKP:lle, että Suomestakin lähtisi miehiä kansainväliseen prikaatiin. Hän kirjoitti asiasta artikkelin, joka jäi aikanaan julkaisemattomaksi, mutta julkaistiin postuumina.⁵⁴ Lopulta Etsivä keskuspoliisi sai selville, että Vilenius oli lähtenyt Espanjaan taistelemaan tasavaltalaisten puolelle. Samoihin aikoihin hänet hyväksyttiin kirjailijaryhmä Kiilan jäseneksi,

ja hän kirjoitti *Kirjallisuuslehdelle* Espanjan kuulumisia nimimerkillä Joonas Laukki.⁵⁵ Etsivä keskuspoliisi sai haltuunsa kirjeen, jonka Vilenius oli lähettänyt Jenny Pajuselle *Kirjallisuuslehden* toimitukseen. Siinä hän lähetti terveisiä Jarnolle, Nyrkille ja Tapsalle. Hän myös kysyi, oliko Toveriseurassa lausuttu hänen lähettämänsä runo ”Voittajien nauru”. Kirje päättyi kommunistitervehdykseen: ”Käsi nyrkissä. Salut! Laukki”.⁵⁶

Kirjallisuuslehdestä tuli Joonas Laukin tärkein julkaisufoorumi 1933–1937. Hän kirjoitti Raoul Palmgrenin luonnehdinnan mukaan yhteiskunnallisesti kantaa ottavia, pakinamaisia novelleja, eräänlaisia jutelmia, joille oli ominaista sarkastinen iva, hirte-hishuumori ja eloisa, luonteva kieli. Palmgren, jonka ankaraa ja tuomitsevaa kritiikkiä monet työläiskirjailijat pelkäsivät, kirjoitti Vileniuksen kaunokirjallisesta tuotannosta hyväksyvään sävyyn antaen kiitosta myös tämän sotareportterin ja -kirjeenvaihtajan taidoille Espanjan sodan kuvaajana.⁵⁷

”Luutnantti” Vilenius tuli takaisin Espanjasta helmikuussa 1939 ja jatkoi ammattiyhdistystoimintaa satamatyöläisten parissa, kunnes hänet tammikuussa 1940 suljettiin turvasäilöön. Moskovan rauhan aikaan hän oli perustamassa Mauri Ryömän luotsaamaa Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraa.⁵⁸ Ryömä ja Vilenius lähettivät elokuussa 1940 seuran nimissä eduskunnan puhemiehelle kirjeen, jossa he vaativat uuden, myönteisemmin Neuvostoliittoon suhtautuvan hallituksen perustamista.⁵⁹ Molemmat saivat syytteen ja tuomion ”salahankkeista valtion turvallisuutta vastaan”. Vileniuksen väitettiin lisäksi mellakassa villinneen kansaa vallankumoukseen, vaikka hän usean todistajan kertoman mukaan oli yrittänyt rauhoittaa liikehtinyttä väkijoukkoa.⁶⁰ Hän sai valtiopetoksen valmistelusta kahden ja puolen vuoden kuritushuonetuomion.⁶¹

Työläisintellektuellit vankilassa

Jenny Pajunen ja Lauri Vilenius kirjoittivat vankilakirjeitä koko vankeutensa ajan. Vilenius kirjoitti enimmäkseen vaimolleen Lem-

Lauri Vilenius "luutnanttina" Espanjan sisällissodassa. Vilenius kuului siihen parinsadan suomalaisen joukkoon, joka taisteli tasavaltalaisten riveissä Francon diktatuuria vastaan 1930-luvun lopulla. Lisäksi hän toi lehtiraporteillaan sodan tapahtumia suomalaisen yleisön tietoisuuteen. Kansan Arkisto.

vankilan kirjesensuurin näkökulmasta. Sitä turvallisemmaksi aiheeksi osoittautui vain entisen kodin kalustus.⁶² Mistään poliittisesta, yhteiskunnallisesta tai vankilaa koskevasta ei saanut kirjoittaa; noita aiheita käsitelleet kirjeet päättyivät suoraan sensorin roskakoriin tai tulivat perille repaleina.

Jenny Pajunen ja Elvi Sinervo olivat keskenään ystäviä. He olivat tutustuneet Työväen näyttämöllä ja Työn lausujissa, odottaneet lasta yhtäaikaan⁶³ ja jopa pitäneet yhteistä, salaista päiväkirjaa rakkauselämästään. Ennen vankilaan joutumistaan vuonna 1940 he asuivat

pille, mutta joitakin kirjeitä myös Elvi Sinervolle ja Jenny Pajuselle. Jenny puolestaan kirjoitti ystävilleen, Vileniuksellekin pari kertaa sekä useita kirjeitä Elvi Sinervolle, kunnes tämäkin vangittiin keväällä 1941. Sekä Vilenius että Pajunen kirjoittivat paljon opiskelusta, lukemisesta ja identiteetistä, Vilenius myös kirjoittamisesta, taiteista, menneestä ja tulevasta, värikkäistä vaiheistaan merillä ja Espanjan sisällissodassa. Kirjeiden aihepiirit kertovat kirjoittajiensa kiinnostuksen kohteista, mutta tässä tapauksessa teemoihin vaikutti myös sensuurikäytäntö. Lauri ja Lempi Vilenius toteavatkin, että varsinkin kirjat ovat hyvä kirjoitusaihe

jonkun aikaa samassa asunnossa. Elvi piti Jennyä läheisimpänä työläisystävänä, ja hänestä Jenny oli kiinnostava ”uusi ihminen”. Hän arvosti Jennyn rehellisyyttä ja koki, että tämä oli opettanut häntä ymmärtämään erilaisia ihmisiä. Elvi Sinervo suunnitteli jonkun aikaa jopa kirjoittavansa romaanin Jenny Pajusen vaiheista.⁶⁴ Naisten kirjeenvaihtoa teemoittavat kirjat, intellektuelli-identiteetin työstäminen sekä työläisten ja sivistyneistön keskinäisen suhteen pohdiskelu. Siinä tulee esiin ero vasemmistoölymystön ja työläisten välillä, mikä varmasti osaltaan sysäsi Jennyä pohtimaan omaa identiteettiään. Kirjoittelu onkin kiinnostavaa sikäli, että Elvi Sinervo oli itse työläistäustainen. Ylioppilaaksi kirjoittaminen, avioliitto Mauri Ryömän kanssa ja liittyminen vasemmistointelligentsiaan olivat loitontaneet hänet kuitenkin henkisesti lähtökohdistaan.

Ensimmäisessä kirjeessään Elville Jenny kirjoitti, että hän kaippaa Ryömien Ilkka-poikaa ja vasemmistointelligentsian ystäviään. Elvi vastasi Jennylle kertomalla uutisia Lauri Vileniuksesta, joka oli kirjoittanut hänelle, että Vilenius ja ”Jenka” ovat molemmat ”henkisiä aitureita”. Elvi lupasi lähettää Jennylle kirjoja luettavaksi, sillä ”kirjat ovat kalleinta, mitä sinä ja me muut omistamme”.⁶⁵ Yhteys työläisintellektuellien ja koulutetumpien intellektuellien välille vahvistettiin kirjojen lukemisen kautta – samaten yhteys kohtalotoveriin toisessa vankilassa. Elvi lähettikin Jennylle ainakin ranskalaisen Roger du Gardin epookkiromaanin *Thibaultin suku*, jota vasemmistointelligentsia ihaili loistavana ajan- ja intellektuellikuvauksena.⁶⁶ Jenny vastasi Elville: ”Ihaninta on paeta kirjojen pariin. Niistä löydän sen elämän, mikä minulta puuttuu ja paljon muuta vielä.”⁶⁷

Pisin ja perusteellisin keskustelu naisten välille syntyi työläis- ja intellektuellitematiikasta. Keskustelu sai kimmokkeen Elvin kirjoituksesta, joka koski hänen pitämäänsä hautajaispuhetta porilaisen kommunistin Eino Laineen hautajaisissa. Elvi oli puhunut niin hyvin kuin oli osannut, mutta tuntenut itsensä täysin ulkopuoliseksi. Hän olisi halunnut rynnätä historian oikeuttamana työläisten luokse suuren tuuletuskoneen kanssa uudistamaan työläisten ajattelutapaa, sillä työväenluokka vaikutti hänestä saamattomalta, tyhmänylpeältä ja orjamaiselta. Kirjeessään Elvi totesi katsovansa asioita huimaavasta

perspektiivistä, istuvansa avaruudessa ja näkevänsä ajan liikkeesä, yhtäikaa sata vuotta eteenpäin ja sata vuotta taaksepäin. Häntä nauratti tilanteen absurdius, jota korosti Jennyn kaltaisen ihmisen joutuminen vankilaan: ”[M]ikä valtava historiallinen toimenpide. Olet kenties rasvamolekyylillä historian pyörässä, sinun poistamisellasi yritetään pienentää kitkaa”.⁶⁸

Jenny ei pitänyt Elvin näkemyksistä, ja hän luultavasti välitti vankitovereittensakin käsityksen vastaamalla työläisten ajatusten tuulettamistarpeeseen kipakasti: ”Alas intellektien mädännytävä vaikutus työväenluokassa. Alas uudet suuret sanat ja tuuletuskoneet, joita työläiset eivät ymmärrä. Eläköön kaikki se, mitä on opittu rakastamaan.” Tieto Laineen hautajaisista oli kulkenut vankilaan jo ennen Elvin kirjettä: ”Seppelien suuresta määrästä kerrottiin haltioituneena, samoin niistä ihanista värssyistä nauhoissa. Kaikki oli oikeata, väärentämätöntä, luokkahengen mukaista ja kohottavaa [–] Puheestasi oli sentään pidetty, osaat tunkeutua ihmisen sisimpään.”⁶⁹

Seuraavassa kirjeessä Elvi avasi uuden, sovittelevan näkökulman työläisiin kertomalla, miten hänen puolisonsa Mauri Ryömä oli kirjeessään kuvannut Eino Lainetta harvinaiseksi ja ihanaksi kansanviisaaksi. Ryömän mukaan Laine oli tullut yhdeksi objektiivisen totuuden kanssa eikä ollut sortunut älyllisiin todisteluihin ollessaan epävarma. Elvi oli samaa mieltä: tietoisuuden täytyy olla niin hyvin omaksuttu, että koko ihminen on sitä, ”silloin hän on vapaa, voimakas – ja hyvä”. Lopuksi hän totesi, että Laukista tai Jenkasta voisi tulla tällainen ihminen, ”jos istuisit kauan ja lukisit viisaita kirjoja, mutta siitä huolimatta säilyttäisit entisen elämänotteesi”.⁷⁰ Jenny kirjoittikin takaisin, että hän lukee hyviä kirjoja, keskustelee niistä ja opettelee analysoimaan niitä ”niin kuin sanotaan Marxilaisesti”. Jenny kirjoitti lukevansa Marxia ja Engelsiä, Freudia, historiaa, Darwinin *Lajien syntyä* sekä tutkivansa lehtiä ja keskustelevansa artikkeleista ja uutisista, mutta jossakin on vika, sillä hän ei saa niistä irti samalla tavalla kuin paremmat pohjatiedot omaava.⁷¹ Hän pohti myös omaa identiteettiään, hän ei ollut enää tavallinen työläinen, mutta ei kuulunut intelligentsiaanakaan. Proletaari-intellektuellikaan hän ei tuntenut olevansa:

Kaikkein kauheinta on, etten kuulu mihinkään, tunnen itseni minäkin muukalaiseksi, muukalaiseksi teidän parissanne ja vieraaksi oman luokkani parissa. Olen irtaantunut työläisten suuresta joukosta henkisesti, en näe aivan samoin kuin he [--] en tunne samoin kuin he, minun ilojeni lähteet ovat toiset ja suruni toiset. Vaikka olen omaksunut paljon n.k. intellektian näkemyksiä, kuitenkin eri tasolla kuin te, en voi sanoa omakseni kaikkea sitä, mikä muodostaa teidän näkemyksenne, en, vaikka voinkin sanoa silti mitenkään itseäni kehumatta, että omistan jonkin verran intelligensiaa. Myöskään en tunne kuuluvani siihen ”proletaari-intelligenttien” joukkoon (niin kuin eräs on sanonut itsestään). Olen oppositiossa heihin niin monissa kohdin ja kärsin heidän kovasta suvaitsemattomasta elämänasenteestaan, vaikka se sittenkin on ehkä oikea.⁷²

Jennyn identiteetin kaksi puolta tulevat esiin hänen kirjeistään. Toisaalta hän tunsii läheisyyttä vasemmistointellektuellistyvänsä, toisaalta hän korosti erilaisuuttaan näihin verrattuna ja jopa ironisoi intellektuellistyvänsä Arvo Turtiaisen vangitsemista.⁷³ Jennyn kirjeistä tuli myös esille huoli vankilaloihin tottumattoman Elvin joutumisesta vangituksi, ”rasvanahkainen” Jenny kyllä kestäisi. Loppujen lopuksi Jenny Pajunen oli ylpeä omasta vahvuudestaan ja työläisidentiteetistään.

Jossain määrin itseään tehostava näkemys omasta työläisintellektuellin laadusta tulee esille Lauri Vileniuksen kirjeestä, kun hän vastasi Elvi Sinervolle. Tämä oli päättänyt humoristisen, rohkaisevan ja älyllisen ja kirjeensä tervehdykseen: ”suutelen silmiäsi vaikka oletkin satamajätkä eli rantahampusi”. Vilenius vastasi humoristisesti säätyeron näkökulmasta:

Terve Elvi. Kirjeen saaminen oli riemastuttava tapaus. Tietysti tätä riemuani oli omiaan korostamaan alitajuinen alemmuuskompleksi (jota en ole kyllä tietoisesti huomannut itsessäni koskaan) sen johdosta, että jonkun ”vallasväkeen” kuuluvan rouvan sydän heltyy niin paljon, että kirjoittaa minulle, vaikka en olekaan kuin ”satamajätkä eli rantahampusi”, kuten hyvin korrektisti mainitsit kirjeessäsi. Luin juuri silloin Verner Söderströmin kirjoittamaa Runebergin elämäkertaa.⁷⁴

Vilenius mainitsee ironisesti, että myös Runebergilla oli alempisäätymisiä ystäviä. Elvi oli arvellut kirjeessään, että vankilassa Vileniuksen kalju kasvaa ja hän kehittyi yhä suuremmaksi filosofiksi. Tämä vastasi:

Filosofiseksi täällä tosiaan saattaa kehittyä, kun ei muita ole seurana kuin ajatukset. Ne seuraavat toinen toistaan katkeamattomassa jonossa, aamusta iltaan. Ne vatvovat ja puntaroivat joka asiaa ja jokaista tehtyä tekoa. [--] Pääkoppani on kuin täyteen pakattu sotilaan selkäreppu. [--] Se on niin täysi, ettei mitään uutta sinne sovi.⁷⁵

Vilenius viljeli kirjeissään historiallisia vertauksia (Bileamin aasi), sivistyssanoja (tendenssi, ironisoida), lukeneisuutta osoittavia sanontoja (terra incognita) ja sitaatteja (Leninin *Empiriokritisismi*-teoksesta). Hän kirjoitti omasta kirjoittamisestaan ja sen ongelmista ja arvioi lukemiaan kirjoja, kuten Iris Uurron romaania *Timanttikien alla*. Vilenius puuttui myös Elviä kiinnostaneeseen kysymykseen intellektuellien ja työläisten eroista ymmärtäen sen omalla tavallaan. Hän ei hyväksynyt Elvin esittämää näkemystä ihmisten jakamisesta kahteen ryhmään – ”meikäläisiin” ja ”teikäläisiin” – eikä työläisistä objektiivisen totuuden edustajina. Hän huomautti Elvin ja Jenkan ystävydestä ja omasta ystävydestään Elviin. Vileniuksen mukaan kyseessä oli enemmän luonteiden yhteensopivuus kuin kysymys ihmisen kuulumisesta työläisiin tai intellektuelleihin.⁷⁶

Lauri Vileniuksen kirjeestä Elvi Sinervolle voi lukea, että hän halusi keskustella samalla tasolla intellektuelliystävänsä kanssa. Toiset kirjeet osoittavat, että tiukan paikan tullen hän tiesi kuuluvansa työläiskommunisteihin. Tästä on hyvänä esimerkkinä Vileniuksen Jenny Pajuselle kirjoittama kirje, jossa hän sanoi suorat sanat ”taistelevista humanisteista”⁷⁷:

Poliittisen taistelun kiihkeydessä löytyy kyllä ihmisiä ja ystäviä, mutta kun tapahtuu sellaista, kuin minun juttuni yhteydessä on tapahtunut, silloin nämä suurieleiset ”lilliputit” juoksevat henki kurkussa piiloon ns. ”yleisen mielipiteen” pelottamina. Osoittautuu, että he uskaltavat olla äänessä silloin, kun se ei tuota minkäänlaista riskiä, silloin he saattavat todellakin olla jonkinlaisia ”taistelevia humanisteja” mutta riskin ilmaantuessa he ovat raukkoja.⁷⁸

Lauri Vilenius opiskelusta, kirjoista ja kirjoittamisesta

Poliittisilla vangeilla oli mahdollisuus opiskella vankilassa, ja monet käyttivätkin tilaisuutta hyväkseen lukemalla esimerkiksi kansakoulun oppikirjoja, kieliä ja matematiikkaa. Periaatteessa Lauri Vileniuskin oli opiskelun kannalla, mutta joutui pian tunnustamaan kirjeessään vaimolleen Lempille, etteivät hänen itsekurinsa ja keskittymiskykynsä riittäneet esimerkiksi kielten opiskeluun – hänen ajatuksensa harhailivat opiskelusta yleisempiin yhteiskunnallisiin ja maailmanpoliittisiin kysymyksiin, koska hän oli niin pitkään harrastanut niitä.⁷⁹ Toisaalta Vilenius painotti sitä, että ihmiset, jotka ovat kuin eläviä tietosanakirjoja, eivät hänestä olleet ihailtavia eivätkä kunnioitettavia, asioiden tietäminen ei sinällään ollut hänelle itseisarvo. Itse asiassa hän osoitti omaa lukeneisuuttaan selvittämällä Lempille erilaisia tiedon käsityksiä ja hallitsemalla alan oppisanastoa.⁸⁰

Kaunokirjallisuudesta Lauri Vilenius kirjoitti Lempille toistakymmentä kertaa. Pariskunnan kirjallisuuskeskustelussa heidän henkilökohtaisesti tuntemiensa kirjailijoiden tuotanto oli keskeisellä sijalla. Elvi Sinervon *Palavankylän seppä*, Arvo Turtiaisen runo ”Sotakoira” sekä Iris Uurron *Timanttilakien alla* ja *Ruumiin ikävä* saivat heidät kirjoittamaan toisilleen erittelyjä ja arvioita. Koska tekstien poliittisista tai yhteiskunnallisista puolista ei voinut kirjoittaa, he usein kirjoittivat niiden henkilötyypeistä, jotka kuvasivat työläisiä ja intellektuelleja. Intellektuellikysymys eri puoliltaan kiinnosti heitä. *Palavankylän sepän* työläistyypin esiintyi Lauri Vileniuksen mielestä paljon työväenliikkeessä ja oli siksi hyvä valinta. *Timanttilakien alla* -teoksen päähenkilön, työläisintellektuellin henkilökuva Vilenius piti onnistuneena ja totuudenmukaisena, niin vastenmielinen kuin se lukijalle olikin omanedun tavoittelussaan ja sisäisessä tyhjyydessään.⁸¹ Myös Arvo Turtiaisen Kiilan albumissa 1940 julkaistusta runosta ”Sotakoira” Lauri Vilenius löysi intellektuelliproblematiikan, tällä kertaa intellektuellien harrastaman avuttoman pasifismin muodossa. Tässä arvioissa hän veti itsensä eroon intelligentsiasta:

Muodollisesti se runo on aika hieno, minun mielestäni; ja ajatuksellisesti se on herkän, epätoivoon joutuneen, sivistyneen ihmisen hätähuuto. Ihmisen joka ”ei näe metsää puitten takaa”. Mitä Arvo tarkoittaa, ”on meillä viime linja luona vuorten”. Sitä pientä intellektuellien pasifistien ryhmää, joka nyt kädet ristissä vaikeroi ”sivistysmaailman” kaaosta. Heille on Pariisi ja Lontoo olleet samaa kuin muhamettilaisille Mekka, ja nyt kun Pariisi, heidän sivistyskeskuksensa, on luhistunut, ja Lontoo, toinen samanlainen, taistelee elämästä ja kuolemasta, he luulevat, että kaikki se hyvä, joka on sisältynyt länsimaiseen kulttuuriin, on nyt tuhoutumassa. He eivät huomaa, että länsimainen kulttuuri, paitsi kaikkia epäkohtiaan, on kasvattanut myöskin parhaimpien saavutustensa pelastajat.⁸²

Vilenius näki runossa yhtymäkohdan Moskovan rauhan aikana itsemurhan tehneeseen Helmer Adleriin, ”ylikultivoituneen sivistyneistön tyypilliseen edustajaan”, ja totesi, että jos tällaisen sivistyneistön edustajan epäluuloisuus menee liian pitkälle, se estää häntä suhtautumasta realistisesti ympäristöön.⁸³

Suoranaiseen kirjalliseen kiistaan Lauri Vilenius joutui puolisonsa Lempin kanssa Jaroslav Hasekin *Kunnon sotamies Shveikin* tulkinnasta. Tässä kiistassa Lauri omaksui vasemmistoälymystön osoittaman ihailevan ja arvostavan kannan teosta kohtaan. Kyseessähän oli yksi vasemmistointellektuellien 1930-luvun kulttiteoksista, eräänlainen heidän käymänsä kulttuuritaistelun tunnus, sillä viranomaiset olivat nostaneet painokanteen teosta esittelevästä kirjoituksesta, jonka *Tulenkantajat*-lehti julkaisi 1935. Lempi oli tulkinnut Shveikin edesottamukset ilmaukseksi tyytyväisyydestä oleviin oloihin ja näki Shveikin kehityksen jarruna varoittaen miestään ihannoimasta tätä. Lauri oikaisi Lempitä, tämä oli analysoinut väärin: ”Shveikin sopeutuminen minkälaisiin olosuhteisiin tahansa ei osoita Shveikin ajatustapaa; välttämättömyyttä pakon edessä se osoittaa. Sen sijaan hän puheissaan tekee vanhan mädän ivan alaiseksi; ja niin terävästi kuin vain harvat kykenevät. Ja se on juuri Shveikiä”.⁸⁴ Ylipäätään Lauri Vileniuksen kirjeistä saa vaikutelman, että hän oli varsin hyvin perillä maailmankirjallisuudesta. Se oli hänestä parempaa kuin suomalaisen kirjallisuus, josta henki vain tyhjiys. Hän kaipasi ajatuksen

rehellisyyttä, jota löysi Amerikan, Ranskan, Venäjän, Englannin ja Saksan kirjallisuudesta.⁸⁵

Lauri Vilenius oli itsekin kiinnostunut kirjoittamisesta. Kirjeessään Lempille hän muistuttaa, että oli ennen vankila-aikaa kirjoittanutkin koneella peräti pari tuhatta liuskaa kirjallisia harjoitelmia.⁸⁶ Hän tunsi, että vankilassa pitäisi kirjoittaa, mutta asian teki hankalaksi se, ettei hän voinut kirjoittaa kuten olisi halunnut, ideologisesti.⁸⁷ Mikään ei kuitenkaan estänyt suunnittelemasta tulevaa kirjoittamista. Keväällä 1944 Lauri Vilenius kirjoitti Lempille aikomuksestaan kuvata erään ajurikylän elämää Helsingin lähistöllä ennen ensimmäistä maailmansotaa. Hän suunnitteli kirjallista mosaiikkia, josta ilmenisi paitsi kylän, myös läheisen suurkaupungin kuumeinen kasvu ja elämä. Kuvauksen perspektiivit avautuisivat sen erilaisten asukkaiden⁸⁸ elämänkohtaloista.⁸⁹ Tiетävästi romaani ei koskaan valmistunut, mutta Lauri Vileniuksen ”Ajurikylä”-niminen kertomus julkaistiin *40-luku*-lehdessä vuonna 1946, samaten kuin muutama muu tarina.⁹⁰

Jenny Pajunen ja Lauri Vilenius – toimittajan ja pakinoitsijan työssä

Kirjoittaminen, toimitus- ja jopa kirjailijantyö tulivat erityisesti Jenny Pajuselle tärkeiksi sodan jälkeen. Vapauduttuaan turvasäilöstä syksyllä 1944 hän opiskeli Sirola-opistossa sanomalehtialan kurseja vakinaista toimittajantyötä varten ja suoritti kaikkiaan noin 600 oppitunnin kokonaisuuden, josta runsas sata tuntia oli sanomalehtimieskysymyksiä, loput marxilaista teoriaa ja puoluetoimintaa.⁹¹

Sodan jälkeen Pajunen työskenteli vakinaisena toimittajana *Työkansan Sanomissa* ja *Kansan Uutisissa*⁹² sekä avustajana SNS:n *Kansan Sanomissa* (1944–1949) ja *Uudessa Naisessa*. Nimimerkillä ”Kyllikki” hän kirjoitti pakinoita *Työkansan Sanomiin* vuosikymmenen ajan. Sotasyllisyys- ja asekatkentäjuttua hän selosti ja pakinoi otsikolla ”Pikku-Nürnberg”. Pajunen julkaisi runojaan eri lehdissä ja pakinoi Yleisradiossa. Puhui hän kerran Neuvostoliitonkin radiossa ja julkaisi kirjoituksen *Pravdassa* 1950-luvun loppupuolella. Jenny

Pajuseen sodan jälkeen tutustunut runoilija Anja Vammelvuo kirjoitti suosituksen tämän haettua eläkettä: ”Olen harvoin tavannut lehtimieskutsumukseltaan niin antautunutta, elämään ja ihmisiin suhtautumisessaan niin tuoretta ja liikkuvaa henkilöä kuin Jenny Pajunen”.⁹³

Lauri Vileniuksen sodan jälkeisessä elämässä poliittinen järjestötyö ja ammattiyhdistystoiminta veivät voiton kirjoittamisesta, viimeiset vuotensa hän toimi laturin ja porarin ammateissa yksityisyrittäjänä.⁹⁴ Suurta romaania ei syntynyt, sen sijaan Vilenius toimitti jonkun aikaa Kuljetustyöntekijöiden lehteä. Omimmaksi kirjoitusmuodokseen hän tunsu pakinat, joita hän kirjoitti *Työkansan Sanomiin* nimimerkillä ”Leveäharteinen mies”. Viimeisinä vuosinaan, 1965–1969, hän kirjoitti *Rakentaja*-lehteen pakinoita nimimerkillä ”Seitenkasi”.⁹⁵

Vileniuksen pakinat olivat teräviä, kriittisiä ja irvailevia. Hän kirjoitti usein *Uuden Suomen* ja *Suomen Sosialidemokraatin* provosoimana ajankohtaisista asioista. Pakinat liikkuiivat aiheiltaan Neuvostoliiton sosialismista ja Suomen ammattiyhdistysliikkeestä Yleisradion ohjelmapolitiikkaan, kansalaiskokouksiin sekä 1960-luvun radikalismiin ja kansainvälistymiseen. Usein hän rakensi ajankohtaisiin pakinoihinsa historiallisen taustan 1920- ja 1930-luvun politiikasta ja kulttuurista. Työväenliikkeen historian tulkintoihin hän tarttui mielellään, kommentoi kansalaissotatutkimusta, hiekkakuopista löytyneitä laittomasti teloitettujen punakaartilaisien luita ja huomioi fasismin ilmenemismuotoja. Luettu kaunokirjallisuus näkyi Vileniuksen valmiutena siteerata vaikkapa kaikkien vasemmistointellektuellien ihailemaa Jack Londonia, kun tämä määritteli lakkorikkurin synnyn.⁹⁶

Jenny Pajunen vasemmistolaisen maailmankatsomuksen kuvaajana

Toimittajanuransa lopulla Jenny Pajunen ryhtyi julkaisemaan omaelämäkerrallista kaunokirjallisuutta. Ensimmäinen teos oli sotien väliseen aikaan sijoittuva romaani *Mitään unohtamatta* (1962). Sotavuosia käsitellyttä jatko-osaa ei julkaistu, mutta se on luettavissa

käsikirjoituksena Kansan Arkistossa. Vuonna 1963 ilmestyi Pajusen yksinäytöksinen, Espanjan sisällissodan vuosista kertova näytelmä *Työvoitto*, jolla Pajunen oli osallistunut näytelmäkilpailuun. Ilmestymisaikaansa sijoitettu, mutta ajassa taaksepäin katsova romaani *Kaikki se voittaa* (1973) kertoi sekä 1930- ja 1940-luvuista kommunistinaisen näkökulmasta. Viimeinen teos, muistelmajä dokumenttiteos *Espanja, sinä nuoruutemme* (1976) vei hänen voimansa, mutta päätti painokkaasti hänen kirjoittajan uransa. Monitasoisesta teoksesta tuli paitsi tiukka tietopaketti Espanjan sisällissodasta ja suomalaisten osuudesta siinä, myös hänen henkilökohtainen tilityksensä omasta ja puolisonsa elämästä sotien välisenä aikana.⁹⁷

Yhteisenä määrittäjänä Pajusen kaikille teoksille on vasemmistolaisen maailmankatsomuksen ja kokemistavan tallentaminen sekä kommunistisessa liikkeessä olleiden tuttujen vasemmistolaisen elämänkohtaloitten kirjoittaminen kansalaissodan jälkeisistä vuosista jatkosodan loppuun. Mukana ovat niin työläiskommunistit kuin vasemmistointellektuellit. Kokijana ja kertojana on Jenny Pajunen tai häntä silmiinpistävästi muistuttava naispuolinen päähenkilö. Kaikissa teksteissä päähenkilö kuvataan lujaksi, sinnikkääksi ja kestäväksi. Häntä verrataan aitajuoksijaan. Hän elää nuoruuttaan ”kaiken uhalla, milloin minkäkin uhalla”. Teksteissä on paljon toistoa, samat teemat, jopa samat lauseet toistuvat. Tulkitsen, että juuri näissä kohdissa Pajunen eniten kertoo itsestään.

Teoksia voi pitää myös kunnianosoituksena Espanjan sodassa taistelleille, poliittisen toiminnan takia vangituille, desanteille, kypyaartilaisille ja maailmankatsomuksensa vuoksi teloitetuille. Julkaisemattomassa käsikirjoituksessaan Pajunen kirjoittaakin eräästä kirjansa henkilöstä: ”[T]ulisiko koskaan aikaa, että tällaisille Laureille voitaisiin tehdä kunnia”.⁹⁸ Hän välittää aihevalinnallaan kommunistista kollektiivista muistia, hän kertoo siitä, mitä pitää muistaa ja miten se pitää kertoa.⁹⁹

Mitään unohtamatta -romaanin alussa kirjailija kuvaa päähenkilön ja kertojan, Ullan, lapsuutta, johon kuuluvat ensimmäiset huomiot työväenliikkeestä. Kehitystarina seurailee Jennyn ja Paavon tarinaa. Romaanissa kerrotaan pariskunnan elämästä, liittymisestä

puolueeseen, maanalaisesta toiminnasta ja kiellettyjen aineistojen levittämisestä. Poliittisesti radikaalin työläisyhteisön elämänmuodon kuvaaminen on yhtenevää arkistoaineistoihin verrattuna. Yksityiskohtaisesti Pajunen kertoo Etsivän keskuspoliisin suorittamasta varjostuksesta, postauksesta, toimintaan solutetuista ilmiantajista, pidätyksistä, kuulusteluista ja niissä lyömisistä.¹⁰⁰ Teoksissaan kirjoittaja osoittaa, miten ja minkälaisen olosuhteiden tuloksena kommunistiseen liikkeeseen menneiden ideologia kypsyi valmiudeksi illegaaliin toimintaan ja jopa oman hengen uhraamiseen. Kerrontaa ohjaa myös kommunistisen elämän kerronnan kaanon.¹⁰¹

Romaanin kerronta laajenee myös ajankuvaan Mäntsälän kapinan vuosista. Teos ei ole yksinääninen, vaan Pajunen kuvailee vasemmistolaisen erilaisia asenteita toimintaan ja vallankumouksellisuuteen. Hän asettaa vastakkain kriittisesti suhtautuvat ja ne, jotka suhtautuivat kommunismiin kuin uskovaiset. Romaanissa kuvaillaan työväentalon kokouksia, kommunistihautajaisia, yleensäkin kollektiivisia tilaisuuksia. Yksi perusteellisimpia jaksoja romaanissa ovat poliittisten vankien vankilaelämäkuvaukset nälkälakkoineen, pakkosyöttöineen ja kuolemantapauksineen.¹⁰² Kerronnalla on yhtymäkohtansa sodan jälkeisiin, erityisesti kommunistinaisten vankilamuistelmiin.

Julkaisematon käsikirjoitus jatkaa siitä, mihin *Mitään unohtamatta* päättyi – sotavuosista. Se kertoo edelleen Ullan, Heikin ja heidän tuntemiensa työläiskommunistien elämästä. Pajunen nostaa esiin rintamalla tapahtuneet selkään ampumiset, piileskelleiden kuolemaantuomittujen kohtalot, kuolemansellikuvaukset, pohdinnat sodasta ja rauhasta, pasifismin unelmasta. Käsikirjoituksessa kerrotaan desantin tarina, joka tuo mieleen Risto Westerlundin vaiheet kiinnijäämisineen ja oikeudenkäynteineen. Miehen viimeinen matka teloituspaihalle ja teloitus kahden muun kuolemaan tuomitun kanssa kuvataan yksityiskohtaisesti. Romaani kertoo metsäkaartilaisista ja Ullan vankilakokemuksesta, johon kuuluvat karhukoppi ja pikkulavantaudin sairastaminen. Pajunen kuvaa vangin elämää eristettynä muista ja yhteisellissä sekä vankilanjohtajan asennetta: ”[E]i teille lehtiä voi antaa, te luette rivien välistä.”¹⁰³

Kaikissa kolmessa romaanissa nousevat esille myös ihmissuhteet naisen näkökulmasta katsottuna – rakkaus, seksuaalisuus ja lapsen kaipuu. Näilläkin aspekteilla on yhtymäkohtansa Jenny Pajusen elämässä, etenkin lapsettomuuden aiheuttamalla surulla. Tätä Pajunen kuvaa kaikissa teoksissaan jopa samoin sanoin: asia oli niin kipeä, että siitä ei saanut puhua eikä sitä ajatella, sitä ei saanut muistaakaan. Lasta ei voinut hankkia, koska poliittinen toiminta oli asetettava etusijalle ja koska vangituksi saattoi joutua milloin tahansa. Lapselle ei haluttu äiditöntä ja isätöntä elämää.¹⁰⁴ Vapaaehtoinen lapsettomuus olikin monen vasemmistolaiseen työväenliikkeeseen sitoutuneen aktivistinaisen valinta.¹⁰⁵

Rakkauskokemuksistaan kirjoittamalla Jenny Pajunen liittyi paitsi aiheesta kiinnostuneitten kommunistinaisten, myös tuntemiensa vasemmistöälymystön naisten seuraan. Katri Vala, Kaisu-Mirjami Rydberg ja Elvi Sinervo käsittelivät ruumiillisen rakkauden aihepiiriä niin runoissaan kuin asiateksteissään 1930-luvulla korostaen sen luonnollisuutta.¹⁰⁶ Myös Raoul Palmgren ja Jarno Pennanen kirjoittivat rakkaussuhteistaan sodan jälkeen, Palmgren omaelämäkerrallisessa romaanissaan ja Pennanen muistelmissaan. Jenny Pajunen esittää sekä itsensä että päähenkilönsä vasemmistöintellektuellien tapaan vapaamielisten rakkauskäsitysten kannattajana ja pikkuporvarillisten moraalikäsitysten murtajana.¹⁰⁷ Elvi Sinervo muistelikin myöhemmin Jenny Pajusta avoimen eroottisena naisena. Seksuaalisuus oli hänelle maailman luonnollisin asia ja aviorikos jokseenkin merkityksetön.¹⁰⁸

Vasemmistöälymystöllä on muutenkin paikkansa romaanien kerroksissa, vaikka se ei niissä pääosassa olekaan. Julkaisemattomassa käsikirjoituksessa Pajunen kuvaa tapausta, jolla on hyvinkin saattanut olla vastineensa todellisuudessa ja jossa tulee hyvin esille paitsi vasemmistöälymystön mielellään käymä keskustelu seksuaalisuudesta, myös työläisten ja intellektuellien erilaiset kokemusmaailmat¹⁰⁹:

Koolla olikin ollut suuri joukko ihmisiä kuten usein noina aikoina, joina toimintamahdollisuudet olivat niin kovin vähäiset ja niitä korvasivat loputtomat räiskyvät keskustelut. Heidän tullessaan oli parhaillaan puhuttu vieteistä. Joku

noista nuorista miehistä oli juuri vapautunut sotapalveluksesta ja saamiensa kokemusten perusteella hän viisain ja oppinein sanoin todisteli, miten sukupuolivietti ehdottomasti on ensisijainen ja ravintovietti toissijainen. Tuo oli asia, jota Lasse ei ollut koskaan pohjinnut ja hän oli melkein henkeään pidätellen kuunnellut. Joku läsnä olleista työmiehistä oli väittänyt vastaan ja sanonut, että puhuja ei nähtävästi koskaan elämässään ole joutunut kärsimään nälkää...¹¹⁰

Pajunen kuvaili vasemmistointellektuellien tarvetta olla ensimmäisten joukoissa, korosti heidän uhmakasta ja uhkarohkeaa asennetta:

Nuo nuoret ihmiset olivat osoittaneet kykyä tajuta ajan olemuksen ja mitä piti tehdä. He muodostivat tiiviin vähemmistön ja olivat lujasti sitä mieltä, että heidän oli taisteltava vääryyttä vastaan vähemmistönäkin ollen. Jossakin yhteydessä oli vilahtanut esiin ajatus, että yksi pääsky ei kesää tee ja he itse totesivat, että ei todellakaan tee, mutta varmaa on, että se enteilee sitä. Ja mikä olisi kiinnostavampaa kuin olla ensimmäinen pääsky silläkin uhalla, että tulisi ammutuksi.¹¹¹

Vasemmistointellektuelli, työläisintellektuelli ja puolue

Lauri Vileniuksen taipumukset itsenäiseen ja omintakeiseen toimintaan poliittisessa tai kulttuurityössä erottivat hänet monista puoluetovereista. SKP:n puolueytöntekijät eivät olleetkaan hänen ominaisuuksiinsa kovinkaan ihastuneita, he eivät pitäneet häntä täysin luotettavana puolueytöntekijänä. Vileniuksen teoreettinen tietoisuustaso arvioitiin pinnalliseksi. Poliittisesti ja organisatorisesti häntä pidettiin heikonlaisena, tosin työtä pelkäämättömänä ja aloittekykyisenä. Vileniuksen persoonasta esitettiin kriittisiä huomioita: ”Persoonallisesti melkoisen itsevarma ja on hänessä itsetärkeyttä siitäkin huolimatta, että esiintyy yleensä ’vaatimattomasti’. Todellisuudessa arvioi kuitenkin kykynsä melkoisen korkealle ja loukkaantuu helposti, ellei tule tarpeeksi huomioiduksi.” Vileniusta arvosteltiin tasavertaisen asenteen puutteesta tovereihin, mutta myös auktoriteettiuskoisuudesta. Puhujana häntä pidettiin tyyppillisenä agitaattorina.

Mutta jotain hyvääkin sanottavaa sentään löytyi: ”Omaa kirjallisia kykyjä, kirjoittelee mielellään, omaa jokseenkin sujuvan kerrontataidon mutta ei osaa keskittyä päätehtävään.” Loppukaneettina esitettiin, että Vilenius on kuitenkin kelvollinen puolueytöntekijä, mutta vastuunalaisiin tehtäviin sopimaton.¹¹²

Vasemmistointellektuellit saivat SKP:n puoluejohtolta kritiikkiä samoista syistä – epäluotettavuudesta, itsenäisestä ajattelusta, heikosta teoriapohjasta ja itsetietoisuudesta. Puolueen epäsuosioon joutuminen ajoi Vileniuksen pois järjestö- ja lehtityöstä.

Jenny Pajunen ei herättänyt tällaista kritiikkiä SKP:n kaadereissa, vaan nousi puolueen hierarkiassa paikallistasolla ja sai 1974 jopa SKP:n kunniakirjan ansioistaan. Historian dramatiikkaa osoittaa se, että kun vuosien takainen sydänystävä Elvi Sinervo erotettiin SKP:stä 1950-luvun lopulla puolueen menettelytapojen kritiikin vuoksi¹¹³, oli Jenny Pajunen puolueosaston puheenjohtajana häntä erottamassa. Ennen ratkaisevaa kokousta Jenny joutui keskustelemaan hänen kanssaan erottamiseen johtavista syistä.¹¹⁴ Keskustelussa Elvi väitti, että Jennyn aivot oli pesty. Jenny puolestaan syytti Elviä siitä, että tämä kiristi häntä olemaan samaa mieltä kanssaan. Pitkä prosessi päättyi lopulta Elvi Sinervon erottamiseen puolueesta.¹¹⁵

Jälkeenpäin tapahtumasta kirjoittaessaan Jenny Pajunen totesi, ettei silloin voinut tunnustaa Elvi Sinervon olleen oikeassa, mutta oli kuitenkin jäänyt ajattelemaan asiaa. Hän oli pohdiskellut heidän keskinäistä erilaisuuttaan suhtautumisessa maailmankatsomuksellisiin kysymyksiin ja näki eron rakentuvan erilaisista sivistyksellisistä lähtökohdista. Kyseessä oli nytkin ero työläisen ja intellektuellin välillä, mutta tässä elämänvaiheessa Jenny Pajunen näki myös omat vahvuutensa:

Siinä, missä sinä olet lentänyt, olen minä kontannut, koska sinun sivistyksesi on perusteellisempi kuin minun ja sinun älysi terävämpi kuin minun. Mutta minä väitän, että sammakkoperspektiivistä, mistä minä olen katsellut, on nähnyt perustan tarkemmin. Sinä olet katsellut pyramidin huipulta, ja joskus unohtanut, että pyramidi ei pysy pystyssä ilman perustaa.¹¹⁶

Näistä pohdinnoista alkoi Jenny Pajusen oma muutosprosessi, joka auttoi häntä vapautumaan ulkoa opitusta ja kaavamaisesta ajattelusta. Hän uskoi tulleen suvaitsevaisemmaksi ja alkaneensa nähdä ympärillään erilaisia ihmisiä, ei puoluerobotteja.¹¹⁷ Lehtikirjoituksensa hän päätti muistelemalla ystävyytensä alkamista Elvi Sinervon kanssa aikana, jolloin he kirjoittivat yhteistä päiväkirjaa ja nuoruuden varmuudessaan uskoivat tietävänsä kaiken: ”Muistatko, miten viisaasti me keskustelimme – ties mistä? Muistatko, miten sinä sanoit, että olen laiska oppimaan kirjoista, muistatko, miten sanoin, että minä opin ihmisen kautta? Muistat kai myös sen, miten totesimme oppivamme toinen toisiltamme.” Pajunen kirjoitti Sinervon opettaneen hänelle ennen kaikkea inhimillisyyttä. Hänen mieleenpainuvimpiin muistoihinsa kuului hetki, jolloin Elvi juoksi häntä halaamaan vanhikilan pihalla – vastoin vanhikilan sääntöjä. Se hetki oli saanut Jennyn tuntemaan itsensä ihmiseksi: ”Elin tekosi lumossa kauan. Elän vieläkin. On asioita, jotka muovaavat ihmistä kuin vahaa, opettavat rakastamaan ja nöyrytmään.”¹¹⁸ Jenny Pajunen rakensi tässä viimeisiin kuulu- vassa lehtikirjoituksessaan siltaa omaan menneisyyteensä, mutta myös ihmisestä toiseen. Vaikka erot työläisintellektuellin ja sivistyneistön edustajan välillä aiheuttivat vieläkin pohdintaa, syvää juopaa ei näiden välillä enää ollut.

Toimittajan ja kirjailijan tiellä

Jenny Pajusen ja Lauri Vileniuksen tietä kirjojen ja kirjoittamisen maailmaan ohjasi ratkaisevasti kuuluminen vasemmistointellektuel- lien ja Kirjailijaryhmä Kiilan yhteisöön. Kirjailijoista ja toimittajista koostuneen ryhmän liepeiltä, avustavista tehtävistä, he pyrkivät kohti toimittajan ja kirjailijan ammatteja. Mikä näissä ammateissa heitä kiehtoi ja miksi heidän unelmanaan oli kirjoittaa juuri romaanin muodossa? Miksei erityisesti Jenny Pajunen valinnut elämäkertaa tai muistelmaa omaksi lajityypikseen, kuten monet muut työläistaustai- set naiskirjoittajat, jotka kirjoittivat samoina vuosina omalla elämän- kokemuksella ja poliittisilla näkemyksillä höystettyä historiaa?¹¹⁹

Ehdotan selitykseksi toimittajan ja kirjailijan ammattien vetovoimaa ja vasemmistointelligentsian piirissä 1930-luvulla vallinnutta ihailua toimittajia ja kirjailijoita kohtaan. Aikakauden ihanteeksi nostettiin toisaalta sankarireportteri, joka henkensä vaarantaen liikkui sotarintamilla, kaukomailla ja poliittisesti vaarallisissa paikoissa ja paljasti yhteiskunnan epäkohtia.¹²⁰ Egon Erwin Kischin kaltaiset reportterit¹²¹ nousivat paremman huomisen puolesta käytävän taistelun esikuviksi vasemmiston lehdistössä. Toimittajana olivat työskennelleet nuoruudessaan myös vasemmistoälymystön suuresti ihailemat kirjailijat Maksim Gorki ja Jack London. Toimittaja henkeen ja vereen oli myös Jarno Pennanen, joka oli sekä Jenny Pajusen että Lauri Vileniuksen hyvä ystävä.

Lauri Vileniuksen ja Jenny Pajusen lehtipakinoitten kirjoittaminen yhdistyy myös *Suomen Sosialidemokraatin* Sasu Punasen viitoittamaan vasemmistolaiseen pakinoitintiperinteeseen, jossa käytettiin yhteiskuntakritiikin, satiirin ja parodian tyyliarsenaalia. Pakinoiden kirjoittaminen yhdisti näin osaltaan Jenny Pajusen ja Lauri Vileniuksen vasemmistoälymystöön, joka sekini sai lukijoita huumorilla leikittelevillä, hersyvillä, ruoskivilla, pistelevilla ja kriittisillä pakinoilla.¹²² Huumorin aseet vastarinnan muotona kuuluivat olennaisesti vasemmistokulttuuriin.

Myös kirjailijan gloria nousi 1930-luvulla poikkeuksellisiin mitasuhteisiin. Ranskan kansanrintamaliikkeen erääksi kulminaatiokohdaksi muodostui 1935 Pariisissa pidetty Kansainvälinen kirjailijakokous, johon saapuivat edistykselliset, yhteiskuntakriittiset ja vasemmistoa sympatisoineet kirjailijat liittyäkseen fasismin vastaiseen ja rauhantahtoiseen rintamaan Henri Barbussen ja Romain Rollandin¹²³ johdolla. Samoina vuosina Raoul Palmgren peräänkuulutti yhteiskunnallisesti ja poliittisesti tietoisia kirjailijoita viitoittamaan tietä kohti parempaa tulevaisuutta. Hän kaipasi kirjailijoita profetoiksi, joita seurata. Tällöin juuri realistinen romaani nousi kirjallisuuden tärkeimmäksi lajityypiksi ja yhteiskunnallis-kulttuuris-poliittisen muutoksen edistäjäksi. Elvi Sinervolta odotettiin koko 1930-luvun ajan suurta, toiveet täyttävää romaania, joka sitten sodan jälkeen nähtiinkin hänen teoksessaan *Viljami Vaihdokas* (1946). Ehkäpä Lauri Vilenius ja Jenny

Pajunen olisivat halunneet vastata Palmgrenin kehotukseen omilla teoksillaan, vaikka Vilenius ei koskaan suurta ajankuvaromaaniaan kirjoittanutkaan ja vaikka Jenny Pajusenkin romaanit syntyivät pitkällä viiveellä. Toisaalta vasemmistolaisen työväenliikkeen muistelmakirjallisuus alkoi 1960- ja 1970-luvuilla yhä enemmän nousta vastavoimaksi valtakulttuurin tavalle kertoa sotavuosisista. Se toi Lauri Vileniukselle ja myös Jenny Pajuselle mahdollisuuden päästä historian lehdille oman aikakautensa muistelijoina ja vasemmistolaisen elämänmuodon talentajina. Jenny Pajunen jäi elämään myös romaanihahmona. Elvi Sinervo ikuisti hänen persoonallisuutensa romaaniinsa *Viljami Vaihdokas*. Hänestä tuli teoksessa kuvatun Marjatan vuokrakasarin iloinen, kiharatukkainen nainen.¹²⁴

Viitteet

- 1 Kimmo Rentolan mukaan kommunistien kovan ytimen muodostivat ne, jotka olivat saaneet puoluekoulutuksen Neuvostoliitossa. Tätä ei ollut sen paremmin Vileniuksella kuin Pajusellakaan. Heitä ei myöskään mainita kerrottaessa maanalaisen SKP:n vaiheista. Rentola 1992, passim.
- 2 Vilenius hyväksyttiin jäseneksi 1936, Pajunen 1960-luvulla.
- 3 Kiinnostus kirjoihin, kulttuuriin ja teatteriin yhdistää heitä muun muassa Martta Salmela-Järvisen ja Betty Peltoseen, ks. Katainen 1998, Hentilä 2005, 204.
- 4 Ulla-Maija Juutila-Purokoski on kirjoittanut työläiskirjallisuuden lukemis- ja opiskelukuvauksista artikkelin, jossa hän esittelee mm. K. A. Järven romaania *Työmiehiä* (1891), Elvira Willmanin näytelmää *Lyyli* (1903), Aku Rautalan romaania *Kädettömien taistelu* (1930), Toivo Pekkasen romaania *Tehtaan varjossa* (1932) ja Tyyne Maija Salmisen romaania *Tehtaantyttö* (1934). Juutila analysoi myös Elvi Sinervon 1930-luvulla julkaisemia työläiskuvia. Juutila-Purokoski 2010, 85–102.
- 5 Palmgren 1984a, 15–23.
- 6 Palmgren, 1983, 346.
- 7 Palmgren 1984b, 236.
- 8 Palmgren 1984a, 14, 235–246, 293. Muistelukirjallisuutta julkaisivat ensimmäisinä sosialidemokraattiset Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Marita Salmela-Järvinen. Hentilä 2005, 203.
- 9 Sodan jälkeen Jenny Pajunen hyväksyttiin Kirjailijaryhmä Kiilan jäseneksi.
- 10 Lauri Vileniuksen yhteydessä käytän myös hänestä Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin arkistoihin kertynyttä aineistoa.
- 11 Jenny Pajusen kaunokirjallisuutta voisi perustellusti käsitellä myös suhteessa työläiskirjallisuuteen, erityisesti muiden puoluepohjaisten työläiskirjailijoiden ja Kirjailijaryhmä Kiilan kirjailijoiden teoksiin. Tässä artikkelissa näkökulmani on kuitenkin henkilöhistoriallinen, suhteutan J.P:n kirjallisuutta ainoastaan hänen omaan elämäänsä, vaikka olen tietoinen kaunokirjallisu-

- den kuulumisesta myös fiktiiviseen maailmaan intertekstuaalisten suhteiden kautta.
- 12 Salmi-Niklander 2004, 52, 430.
- 13 Omaelämäkerta on vain muutaman sivun pituinen, kirjoitettu elämän loppupuolella. Siinä on kiinnostavaa etäännyttävä ote – itsestä kirjoittaminen 3. persoonassa. Yhteys SKP:n jäsenhakemusten elämäkertoihin on ilmeinen, sävy toisaalta vilpittömän tunnustuksellinen, toisaalta ulkokohtainen ja ironinen – kuin vieraasta kirjoitettu.
- 14 Jenny Pajusen omaelämäkerta, Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 15 Jenny Pajunen toimi myös Suomi–Neuvostoliitto-Seuran Uudenmaan piiriin jäsensihteerinä.
- 16 Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 17 Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 18 Pajunen 1962, 94.
- 19 Jenny Pajunen toimi luottamusmiehenä.
- 20 Suomen Kirjailijaliittoon pääseminen ei ollut itsestäänselvyys. Tästä jäsenyydestä Pajunen on varmasti ollut ylpeä.
- 21 Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 22 Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 23 Ks. tarkemmin Kaihovaara 1998, 155–163. Muita yhteisiä elementtejä elämäkertoissa olivat maininnat köyhästä lapsuudesta ja koulunkäyntimahdollisuuksien puuttumisesta.
- 24 Pajunen 1976, 15.
- 25 Pajunen 1962, 96, 104–105, 107.
- 26 Vrt. Katainen 1998: kommunistisen diskurssin rakkauskäsitykset kiinnostivat myös Betty Peltosta 1920-luvulla.
- 27 Niitä olivat skeptisyys, pasifismi, konspiratiivisuus. Pajunen 1962, 56, 117, 119, 121, 125, 167.
- 28 Raoul Palmgren (1983, 338) mainitsee työläiskirjailija Aku Rautalan (Aukusti Ripatin) kritisoineen näitä oppimiskoneita eräässä romaanissaan.
- 29 Pajunen 1976, 22.
- 30 Yhden kerran Jenny esitti pääosan Työväen näyttämöllä. Kyseessä oli Kaisu-Mirjami Rydbergin kirjoittama ja ohjaama näytelmä *Hläitä vain*. Pajunen kirjoittaa ironisesti, miten Rydberg oli todennut hänen osanseen esittää osan tarpeeksi kanamaisesti. Kerran Pajunen esiintyi avustajana Nyrki Tapiovaaran elokuvassa *Kadonnut sävel*. Tapiovaara ohjasi häntä myös hyvien elokuvien pariin. Pajunen 1976, 24.
- 31 Pajunen 1976, 21.
- 32 Pajunen 1976, 22; ks. myös Rentola 1994, 99–114 ja Krekola 2006, 331–336.
- 33 Pajunen 1962, 196.
- 34 Saarenheimo 1984, 219.
- 35 Pajunen oli kirjoittanut Espanjasta, että sinne pitäisi tulla niiden, jotka todella osasivat kirjoittaa. Kun näin ei tapahtunut, hän ryhtyi sotareportteriksi. Vasemmistöolympymystöstä vain Cay Sundström kävi Espanjassa tutustumassa tilanteeseen ja kirjoitti asiasta artikkeleita. Pajunen 1976, 25, 77.
- 36 Vilenius muistelee muun muassa joutumistaan 17-vuotiaana jokseenkin sattumalta keskelle Venäjän vallankumousta ja päätymistään vuotta myöhemmin Suomenlinnan punavankileirille vangiksi ja ruumiinkantajaksi. Vilenius

- karkasi leiriltä ja hakeutui saramatyöläiseksi. Hän tuli tunnetuksi tehokkaana ahtaajana ja järjestöyöntekijänä, kieltolain aikana pirtutrokarien ja lakkorikureitten taltuttajana, saaden nimen Ponteva. Sittemmin vuodet veivät hänet maailman merille, maanalaiseen kommunistiseen toimintaan, tutustumaan Saksassa organisoituun antifasistiseen vastarintaan, Espanjan sisällissotaan luutnantin ominaisuudessa, perustamaan Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraa välirauhan aikana yhdessä Mauri Ryömän kanssa, van-kilaan ja monenlaisiin järjestötehtäviin sodan jälkeen. Vilenius 1971, passim.
- 37 Vilenius 1971, 11–18, 24.
- 38 Vilenius 1971 28–30.
- 39 Robert Ingersollin kirjasia käännettiin suomeksi 1900-luvun alkuvuosina lähes 30 nimikettä.
- 40 Vilenius 1971, 16–18.
- 41 Vilenius 1971, 31.
- 42 Vilenius 1971, 109. Ks. myös Lauri Vileniuksen henkilömappi, Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin arkisto (EK-Valpo), Kansallisarkisto.
- 43 Vilenius 1971, 109.
- 44 Tästä tapauksesta on vauhdikas kertomus Vileniuksen *Erään työmiehen päiväkirjasta* -teoksessa otsikolla ”Alas taantumus”. Ks. Vilenius 1971, 105–108.
- 45 Ilm. rek. 350/ 21.2.33, Ilm. rek. 39/ 1.3.33, Ilm. rek. 846/ 23.5.33, Ilm. rek. 1444/ 22.9.33, Ilm. rek. 314/5.2.34, Ilm. rek. 1513/21.7.34 jne. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 46 Vilenius 1971, 109.
- 47 Vastaavasti Paavo Pajunen määriteltiin ”periaatteelliseksi, parkkiintuneeksi marxilaiseksi”, Jarno Pennanen ”tietopuolisimmaksi ja kouliintuneimmaksi sosialistiksi” ja Mauri Ryömä ”herrasosialistiksi, pojanklopiksi, joka kulkee isänsä kalosseissa”. Ilm. rek. 2011/ 15.1.35. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 48 Ilm. 204/ 26.1.35, Ilm. rek. 285/ 5.2.35, ilm. rek. 887/ 10.4.35. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 49 Ilm. rek. 1662/ 12.7.35, Ilm. rek. 16.8.35. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 50 Esim. Ilm. rek. 2269/ 28.9.35. Vilenius tavattiin myös muuttamassa ystävänsä Jarno Pennasen ja tämän perheen muuttokuormaa. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 51 Ilm. rek. 389/ 10.2.36. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 52 Ilm. rek. 1761/ 1.7.36. Kotietsintä Akseli Mannilan ja Lauri Vileniuksen yht. asunnossa. III-linja, 37 B 14. Talteen otettiin: *Kommunistisen internatsionalen III:n kongressin teesit ja päätökset, Kommunistinen manifesti, Sosialidemokratia ja sosialismi* jne. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 53 Ilm. rek. 435/ 10.2.37. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 54 Vilenius 1971, 109–116.
- 55 Tiedonanto 5.3.37. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 56 Kirje päivätty 8.9.37. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 57 Palmgren 1984a, 328–329.

- 58 Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran, myöhemmän Suomi–Neuvostoliitto-Seuran vaiheista laajemmin, ks. Kinnunen 1998, passim.
- 59 Kalemaa 1989, 108–111.
- 60 Kuulustelupöytäkirja 3.1.1940. Lauri Vileniuksen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto.
- 61 Vilenius 1971, 123. Teoksessa on Vileniuksen ja hänen puolisonsa muistitietoa pidätykseen johtaneista tapahtumista sekä oikeudenkäyntipöytäkirja Turun hovioikeudenpäätöksestä 4.12.1940.
- 62 Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle 5.12.1943, ks. Vilenius 1971, 198.
- 63 Jennyn lapsi kuoli heti synnyttyään, Elvi sai Ilkka-pojan. Tämä ei kuitenkaan vaikuttanut ystävyyteen.
- 64 Romaania ei koskaan syntynyt, mutta Elvi Sinervo suunnitteli sen rakenteen kolmiosaiseksi – Jennyn nuoruus, Jenny ja Paavo ja Jenny yksin. Kalevi Kalemaa kertoo Sinervon olleen kiinnostunut erityisesti Jennyn luontevasta suhteesta seksuaalisuuteen. Kalemaa 1989, 61–62, 112.
- 65 Jenny Pajusen kirje Elvi Sinervolle, päivämätön. Elvi Sinervon kokoelma, Kansan Arkisto. Elvi Sinervon kirje Jenny Pajuselle 6.2.1941. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 66 Elvi Sinervo Jenny Pajuselle 22.2.1941. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 67 Jenny Pajunen Elvi Sinervolle 4.5.1941. Elvi Sinervon kokoelma, Kansan Arkisto.
- 68 Elvi Sinervo Jenny Pajuselle 22.2.1941. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 69 Jenny Pajunen 23.2.1941 Elvi Sinervolle. Elvi Sinervon kokoelma, Kansan Arkisto.
- 70 Elvi Sinervo Jenny Pajuselle 26.2.1941. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 71 Jenny Pajunen Elvi Sinervolle 9.3.1941. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 72 Jenny Pajunen Elvi Sinervolle 23.2.1941. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 73 Jenny Pajunen Elvi Sinervolle 9.3. 1941. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 74 Lauri Vilenius Elvi Sinervolle 16.2. 1941. Elvi Sinervon kokoelma, Kansan Arkisto.
- 75 Lauri Vilenius Elvi Sinervolle 16.2.1941. Elvi Sinervon kokoelma, Kansan Arkisto.
- 76 Lauri Vilenius Elvi Sinervolle 30.4.1941. Elvi Sinervon kokoelma, Kansan Arkisto.
- 77 ”Taistelevat humanistit” viittasi Lauri Viljasen esseekokoelmaan, mutta tässä tapauksessa myös henkilöihin, jotka eivät todistaneet Viljasen puolesta oikeudessa.
- 78 Lauri Vilenius Jenny Pajuselle 22.9.1940. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 79 Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle, päivämätön kirje kesällä – alkusyksyllä 1941, ks. Vilenius 1971, 166.
- 80 Vileniuksen tietoteoria muistuttaa nykyistä tunneälyn käsitettä. Hän piti parempina ihmisiä, ”joilla on jonkinlaista piilevää, latenttia älykkyyttä, intuitii-

- vista tietoa”. Tällainen tieto vaatii lämmintä sydäntä ja kykyä nähdä asiat myös toisen kannalta. Sitä ei voinut opiskella, eikä se ollut perinnöllistä, vaan sen saavutti katselemalla ja kuuntelemalla, ”huomioimalla ympärillä kuhisevaa elämää, yrittämällä saada itselleen selväksi, kuinka eri yksilöt eri tilanteisiin ja tapahtumiin suhtautuvat ja mitkä ovat todelliset vaikuttajat, vaikka ehkä piilossa olevat.” Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle 16.11.1941, ks. Vilenius 1971, 173–174.
- 81 Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle 24.5.1941, ks. Vilenius 1971, 159–160.
- 82 Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle 6.1.1941, ks. Vilenius 1971, 140.
- 83 Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle 6.1.1941, ks. Vilenius 1971, 140.
- 84 Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle 2.2. 1941, ks. Vilenius 1971, 148.
- 85 Hän luetteli Remarquen, Mannit, Hauptmanin, Falladan, jopa Goethen ja Heinen esimerkkeinä rehellisesti elämää kuvaavasta maailmankirjallisuudesta. Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle 19.5.1942, ks. Vilenius 1971, 184.
- 86 Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle 3.8.1942, ks. Vilenius 188.
- 87 Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle kesällä tai alkusyksyllä 1941, ks. Vilenius 1971, 166.
- 88 Mukana olisivat ajuri, kauppias, pikkupojat, työläislesket sekä juoruileva pyykkäri ja hänen ”lahjakas, mutta sortunut taidemaalari-poikansa”.
- 89 Lauri Vilenius Lempi Vileniukselle 25.3.1944, ks. Vilenius 1971, 206.
- 90 *40-luku*, no 11–12/1946. Joonas Laukki julkaisi myös kertomukset ”1200 tonnia hiiltä”, ”Puulusikka” *40-luku*-lehdessä no 2/45 ja 9/45. *Kiilan albumissa* hän julkaisi 1954 kertomuksen ”Sytty-Kitunen”.
- 91 Opetus käsitti marxilaisen taloustieteen kysymyksiä, dialektista materialismia, marxismi-leninismiä, työväenluokan maailmankatsomusta, filosofiaa, kurssin ”taistelu puolueen eheydestä” (10 tuntia vuosina 1950–51), johtamistaitoa, strategiaa ja taktiikkaa. Ks. tarkemmin Jennyn todistusta SKP:n puoluekoulusta. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto. Tässä artikkelikokoelmassa Joni Krekola käsittelee yksityiskohtaisemmin SKP:n puoluekoulutusta.
- 92 *Työkansan Sanomien* alkuajoilta on Jenny Pajusen kokoelmassa lehtileike, jossa Pajunen kertoo heidän toimituksessa morsettaneen viestejä toisilleen patteria pitkin vankilatapaan puhelimella soittamisen sijaan, koska toimittajista monet olivat oppineet morsetuksen poliittisena vankina ollessaan. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 93 Jenny Pajusen eläkehakemus ja sen liitteet. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 94 Lempi Vileniuksen muistelu, Ks. Vilenius 1971, 221–222.
- 95 Katsaus perustuu Lempi Vileniuksen muisteluun. Ks. Vilenius 1971, 221–222.
- 96 Parikymmentä pakinaa on julkaistu *Erään työmiehen päiväkirjasta* -teoksessa. London-sitaatti pakinassa ”Kaksi lakkoa”, vuodelta 1947, ks. Vilenius 1971, 237–239.
- 97 Teoksen kirjoitusvaiheessa Jenny Pajunen lopullisesti selvitti miehensä kuoleman Neuvostoliitossa; teloituskäskyn oli antanut Tuure Lehén. Ylipäätään Jenny Pajunen keräsi aktiivisesti 1970-luvulla muistitietoutta haastatteluissa ja radio-ohjelmissa. Ne löytyvät tallenteina Kansan Arkiston kokoelmista.
- 98 Pajunen, julkaisematon käsikirjoitus, 16. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 99 Vrt. Katainen 1998, 107–108.

- 100 Ks. esim. Pajunen 1962 45, 56; maanlaisesta toiminnasta 188–189, 198, postauksesta 192–193.
- 101 Vrt. Katainen 1998, 107.
- 102 Ks. esim. Pajunen 1962, 212–213, vankilakuvaukset romaanin lopussa.
- 103 Ks. julkaisematon käsikirjoitus, esim. 26, 47, 50, 59, 65, 92, 105, 110, 122. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 104 *Mitään unohtamatta, Kaikki se voittaa ja Espanja, sinä nuoruutemme* ovat tässä kohtaa täysin yhtenevät.
- 105 Myös vasemmistointelligentsian naiset kokivat asian vaikeaksi. Kaisu-Mirjami Rydberg suri lapsettomuuttaan; Elvi Sinervo oli huono äiti, jos käytti aikansa kirjoittamiseen.
- 106 Tässä artikkelikokoelmassa Jaana Torninoja-Latola analysoi Sylvi-Kyllikki Kilven ja Aira Sinervon päiväkirjojen rakkauspohdintoja.
- 107 Elina Katainen on osoittanut Betty Peltosta koskevassa artikkelissaan, että 1920-luvulta lähtien myös kommunistiseen liikkeeseen kuuluivat naiseuteen, vapaaseen rakkauteen, seksuaalisuuteen ja seurusteluun liittyvät keskustelut, joita Suomessakin käytiin. Katainen 1998, 102–105.
- 108 Luonnehdinta on Kalevi Kalemaan muotoilema. Samassa haastattelussa Sinervo kertoi Pajusen opettaneen hänelle, että naiset ovat eri tavoin seksuaalisia. Kalemaa 1989, 62.
- 109 Keskustelun ajankohtaisuutta osoittaa, että samoihin aikoihin Ernst Bloch pohti *Prinzip der Hoffnung* -teostaan kirjoittaessaan viettikysymystä tullen myös siihen tulokseen, että nälkä on ensisijaisempi vietti kuin seksuaalisuus.
- 110 Jenny Pajusen julkaisematon käsikirjoitus, 144. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 111 Jenny Pajusen julkaisematon käsikirjoitus, 146. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 112 SKP:n kaaderijaoston arkisto, Kansan Arkisto.
- 113 Kalemaa 1989, 273–275.
- 114 Hankauksen oli aiheuttanut erään puoluetoverin kohtelu, mikä Elvi Siner-vosta oli kohtuutonta.
- 115 Erottamisprosessin vaiheista, ks. Kalemaa 1989, 273–275.
- 116 Jenny Pajunen, lehtikirjoitus 1970-luvulta. Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 117 Jenny Pajunen, lehtikirjoitus 1970-luvulta, Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 118 Jenny Pajunen, lehtikirjoitus 1970-luvulta, Jenny Pajusen kokoelma, Kansan Arkisto.
- 119 Hentilä 2005, 2003.
- 120 Vrt. André Malraux Ranskassa.
- 121 Kaisu-Mirjami Rydberg käänsi hänen kirjoituksiaan usean kokoelman verran.
- 122 Pakinoita kirjoittivat mm. Katri Vala, Erkki Vala, Raoul Palmgren, Jarno Pennanen, Mauri Ryömä ja Kaisu-Mirjami Rydberg.
- 123 Roman Rollandin roolia vasemmistolaisen kirjallisuuden kentällä maailmansotien välisessä Ranskassa käsittelee tässä artikkelikokoelmassa Suv Leppämäki.
- 124 Saarenheimo 1984, 219; Kalemaa 1989, 178: kiharatukkaisen naisen piir-teet, eleet ja äänenpainot olivat Sinervon kertoman mukaan Jenny Pajuselta.

Romaanihenkilön saamat kirjeet Espanjan sisällissodasta olivat siteerauksia Paavo Pajusen kirjeistä Jenny Pajuselle.

Kiitokset kommenteista Pekka Niemelle, Marjo Kaartiselle, Ritva Hapulille, Anne Ollilalle ja Leena Rossille.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

Etsivän keskuspoliisin/Valtiollisen poliisin arkisto (EK-Valpo)
Laurin Vileniuksen henkilömappi

Kansan Arkisto

Jenny Pajusen kokoelma
Elvi Sinervon kokoelma
SKP:n kaaderijaoston kokoelma

Kaunokirjallisuus ja muistelmat

Pajunen, Jenny (1976): *Espanja sinä nuoruutemme*. Gummerus, Jyväskylä.
Pajunen, Jenny (1962): *Mitään unohtamatta*. Romaani. Kansankulttuuri, Helsinki.
Pajunen, Jenny (1973): *Kaikki se voittaa*. Romaani. Gummerus, Jyväskylä.
Pajunen, Jenny (1963): *Työvoitto – yksinäytöksinen näytelmä*. Kulttuuriryön keskus.
Vilenius, Lauri (1971): *Erään työmiehen päiväkirjasta. Lauri Vileniuksen muistelmia ja pakinoita*. Toim. Unto Miettinen. Otava, Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

Hentilä, Marjaliisa (2005): Työläisnaiset historian tekijöinä ja kirjoittajina. Martta Salmela-Järvinen ja Sylvi-Kyllikki Kilpi. Teoksessa Elina Katainen & al. (toim.), *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Helsinki, 203–227.
Juutila-Purokoski, Ulla-Maija (2010): Oppimisen intoa ja lukemisen himoa romaanien työläis- ja opiskelijakuvauksissa. Teoksessa Johanna Matero & al. (toim.), *Lukupiirikirja*. BTJ-kustannus, Helsinki, 85–103.
Kaihovaara, Pirjo (1998): Missä paikkasi, tiedätkö sen – Elämäkertojen tarjoamia kuvia liittymisestä kommunistiseen puolueeseen. Teoksessa Tauno Saarela & al. (toim.), *Aave vai haave*. Väki voimakas 11. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Gummerus, Saarijärvi, 151–202.
Kalemaa, Kalevi (1989): *Elvi Sinervo – vuorellenusija*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 513. SKS, Helsinki.

- Katainen, Elina (1998): Kommunistit ja 1920-luvun uusi nainen – Betty Peltosen tarina. Teoksessa Tauno Saarela & al. (toim.), *Aave vai haave*. Väki Voimakas 11. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Gummerus, Saarijärvi, 1998, 101–150.
- Kinnunen, Kaisa (1998): *Suomi–Neuvostoliitto-Seuran historia 1944–1974*. Suomi–Venäjä-Seura, Helsinki.
- Krekola, Joni (2006): *Stalinismin lyhyt kurssi: Suomalaiset Moskovan Lenin-koulussa 1926–1938*. SKS, Helsinki.
- Palmgren, Raoul (1983): *Kapinalliset kynät. I Itsenäisyyssajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus. Kaksi puoluekirjallisuutta ja muotovallankumous (1918–30)*. WSOY, Helsinki.
- Palmgren, Raoul (1984a): *Kapinalliset kynät II. Itsenäisyyssajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus Pulan, fasismin ja sodan varjossa. (1930–40)*. WSOY, Helsinki.
- Palmgren, Raoul (1984b) : *Kapinalliset kynät III. Rauhan ja edistyksen optimistista kylmään sotaan (1944–1951)*. WSOY, Helsinki.
- Rentola, Kimmo (1994): *Kenen joukoissa seisot. Suomalaiset kommunistit ja sota*. WSOY, Helsinki.
- Rentola, Kimmo (1992): Kommunistien kahdeksan kohorttia. *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992*. Tutkijaliitto, Helsinki, 74–102.
- Salmi-Niklander, Kirsti (2004): *Isekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 967. SKS, Helsinki.
- Saarenheimo, Kerttu (1984): *Katri Vala – aikansa kapinallinen*. WSOY, Helsinki.